Bodleian Libraries
UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries
and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

150/-

शुद्धिविवेकप्रारम्भः

॥श्री काशी विश्वनाथपुरीमे महल्ला छोटकीपीअरीपर यह बाबू कवलेश्वरसिंघके मकानमे बौकिशु
नदयालसिंघके छापाखानेमे गनेसप्रभाकर छापाखानेमे शुद्धिविवेक छापागया जिसको लेना होय सो
नउसडकपर बाबू कवलेसरसिंघके दुकानपर मिलैगा ली॰ हारकानीवारी। छापा गोपाल मी॰ चै॰ शु॰ २
सम्वत् १९४१॥

।हद्दस्पतिः॥दशाहेनसपिण्डास्तुशुद्ध्यन्तिप्रेतसूतके त्रिरात्रेणसकुल्यास्तुस्नात्वाशुद्ध्यन्तिगोत्रजाः अत्रदशा
हपदंस्वस्वजात्युक्ताशौचोपलक्षकम् सपिण्डाः सप्तपुरुषावधयः स्ववंश्याः सप्तमपुरुषादनन्तरन्दशमंपु
रुषंयावत्सकुल्याः दशमपुरुषादनन्तरं जन्मनाम्नोरविज्ञाने अस्मत्कुलजाइत्येवमाकारज्ञानगोचरागोत्रजाः।
जायमानजन्मनाम्नोंतुदशमपुरुषाऽधिकानांमरणजन्मनोः पक्षिणी —— सपिण्डइत्यनेनाग्रेवक्ष्यते तदयं।
सर्वैकवाक्यतयार्थः ब्राह्मणस्यसपिण्डेब्राह्मणेमृतेदशरात्रेणशुद्ध्यति सकुल्येमृतेत्रिरात्रेणतदूर्ध्वंजायमानज
न्मनामकेकुलजेमृतेपक्षिणी गोत्रजेस्नानमात्रेण क्षत्रियस्यसपिण्डेक्षत्रियेमृतेद्वादशाहेनशुद्धिः सकुल्येत्रिरात्रेण
तदूर्ध्वंपक्षिण्यागोत्रजेस्नानमात्रेण वैश्यस्यसपिण्डेवैश्येमृतेपञ्चदशदिनैः शुद्धिःसकुल्येत्रिरात्रेण तदूर्ध्वंपक्षिण्या
गोत्रजेस्नानमात्रेण शूद्रस्यसपिण्डेमृतेशूद्रेमासेनशुद्धिःसकुल्येत्रिरात्रेण तदूर्ध्वंपक्षिण्या गोत्रजेस्नानमात्रेण
अ—त्रचसर्वत्रअहः पदंरात्रिपदंच॥अहोरात्रपरंज्ञातव्यम् यदारात्रौसंध्ययोश्च मरणजन्मनीभवतस्तदाऽतीतदि
नेनैवसहाहोरात्रोग्राह्यः।यदाहकश्यपः॥ रात्रावेवसमुत्पन्नेमृतेरजसिसूतके पूर्वमेवदिनंग्राह्यम् यावन्नैवोदितोर

नातुस्पर्शनेपितुः॥ अंगिराः सूतके सूतिकावर्जमङ्गस्पर्शे न दुष्यति संस्पर्शे सूतिकायास्तु स्नानमेव विधीयते। यदि तु जनकः
पत्नीसंस्पर्शं सूतके करोति तदा तस्यापि यावत् सूतकमस्पृश्यत्वं॥ तथा च पराशरः यदि पत्न्यां प्रसूतायां द्विजः संपर्क
मिच्छति सूतकं तु भवेत्तस्य यदि विप्रः षडङ्गवित् षडङ्गविदपि विप्रो यदि संपर्के संस्पर्शं करोति प्रसूतायाः प
त्न्यास्तदा तस्य सूतकं दशाहमस्पृश्यत्वं भवतीत्यर्थः॥ अत्र संपर्कोऽभिगम इति व्याख्यानमयुक्तं मातुरेव सूतकं तां
स्पृशतस्तु पितुर्नेतरेषामिति सुमन्तुनैकमूलत्वात् ब्रह्मपुराणे सूतके तु मुखं दृष्ट्वा जातस्य जनकः शुचिः कृत्वा स
चैलं स्नानं तु शुद्धो भवति तत्क्षणात् ——— अन्याश्च मातरस्तद्वत् द्देहं व्रजन्ति चेत् सपिण्डाश्चापि संस्पृश्याः स
न्ति सर्वेऽपि नित्यशः। अन्या मातरः ‾ सपत्नीमातरः तद्देहं न व्रजन्ति तद्देहं गत्वा तां चेन्न स्पृशन्ति तदा शुद्धा एव स्नानं विना
पि एवं सपिंडा अपि तत्स्पर्शे तु स्नानेन शुद्ध्यन्ति एवमेव हारलता आचारोऽपि अत्र स्त्रीजन्मनि स्नानानुपदेशात् पितुरपि
स्नानं विनैव शुद्धिरिति द्वेयं तथा ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या प्रसूता दशभिर्दिनैः गतैः शूद्रा च संस्पृश्या त्रयोदशभिरेव च यत्तु सू
तिका सर्ववर्णानां दशरात्रेण शुद्ध्यतीति शूद्राया अपि दशरात्रेण स्पर्शशुद्धिः कथिता प्रचेतसा सा सच्छूद्राविषया ज्ञा
तव्या पैठीनसिः सूतिकां पुत्रजननीं विंशतिरात्रेण स्नातां सर्वकर्माणि कारयेत् मासेन स्त्रीजननीं॥ अस्यार्थः॥

त्यं॥ कस्मो ज्योतिष्टोमाद्यनुष्ठानपद्धतिः तत्सहितं अङ्गैः समन्वित शिक्षाद्यपरं [illegible]
कल्पसूत्रमीमांसादिनिर्णीतार्थसहितं जानाति क्रियावान् श्रौतस्मार्ताग्निहोत्रादिक्रियावान् भवति तदा सूतकेन भव
ति एकाहाद्यशौचं न भवति तेन सद्यः शौचं भवतीत्यर्थः तथा एकाहाद्ब्राह्मणः शुद्धो योग्निवेदसमन्वितः हीनेही
नतरे चैव त्र्यहश्चतुरहस्तथा अग्निः श्रौतः स्मार्त्तं श्च वेदः सांगो ज्ञातार्थश्च ब्राह्मणश्चात्र विहितक्रियैकदेश।
वान् विवक्षितः तस्य एकाहः हीनः श्रौताग्निहीनः स्मार्त्ताग्निवान् सांगसार्थज्ञानसंपूर्णवेदवान् तस्य त्र्यहः शौचं ही
नतरोग्निद्वयहीनः सांगसार्थज्ञावसंपूर्णवेदवान् तस्य चतुरहाशौचकालः बृहस्पतिः॥ त्रिरात्रेण विशुद्धो तु विप्रो
वेदाग्निसंयुतः पंचाहेनाग्निहीनस्तु दशाहाद्ब्राह्मणब्रुवः अत्राग्निः स्मार्त्तः न द्वितो वेदज्ञस्य च पूर्ववत् त्र्यहः अ
ग्निद्वयहीनस्य अर्थात् वेदाङ्गशून्यकृत्स्नवेदाध्यायिनः पंचाहः परिशेषादग्निद्वयहीनस्य वेदैकदेशाध्यायि
नः षडहः अत्र वाक्यद्वये तुल्यन्यायतया अग्निद्वययुतस्यापि विज्ञानार्थकृत्स्नवेदवतः सकलविहितक्रियावतः ए
काहः तथाग्निद्वययुतस्य वेदशून्यस्य त्र्यहः ब्राह्मणब्रुवस्य दशाहः ब्राह्मणब्रुवश्च परिभाषितो व्यासेन गर्भाधाना
दिभिर्युक्तस्तथोपनयनेन च न कर्म कृन्न चाधीते स भवेद्ब्राह्मणब्रुवः तदयं सर्वैकवाक्यतयार्थः सांगसार्थज्ञानवेद

ब्राह्मणस्य स्वाध्यायाध्ययनानिवृत्त्यर्थं सद्यःशौचमिति शुद्ध्येद्विप्रो दशाहेनेति क्षमादिभिर्मन्वादि।

नान्नभोजनप्रतिग्रहादिषु तेषु कर्त्तव्येषु ब्राह्मणादीनां दशाहादिकं संपूर्णाशौचमेवानुवर्त्तते ॥ इति मिताक्षराकाराद

यः॥ तथा हि दशाहं शावमाशौचमिति सामान्यप्राप्तदशाहबाधपुरस्सरमेवह्येकाहाद्ब्राह्मणः शुद्ध्येदित्यादि विधायं

कं भवति बाधस्य चानुपपत्तिनिबन्धनत्वाद्यावत्यबाधितेऽनुपपत्तिप्रशमो न भवति तावदनेन बाधितव्यं अतः क्रिय

दनेन बाधितव्यमित्यपेक्षायामपेक्षितविशेषसमर्पणक्षयस्याग्निवेदसमन्वित इत्यादिवाक्यशेषस्य दर्शनादग्नि

होत्रादौ कर्मणि स्वाध्यायादौ च व्यवतिष्ठते न पुनर्दानादावपि तथा चैवं वचनैरेकवाक्यता भवति तथा उभयत्र दशा

हानि कुलस्यान्नं न भुज्यत इति दशाहपर्यन्तभोजनादिकं प्रतिषेधयद्भिर्यमादिवचनैरविरोधोपि सिद्ध्यतीत्यतः

क्वाचित्कमेवेदमशौचसंकोचविधानं न पुनः सर्वसंव्यवहारादिगोचरमित्यलमति प्रपंचेनेति मिताक्षराकार आ

ह हारलताकारोपि अयं शौचसंकोचो होमाध्ययनार्थ एव ननु संध्यापंचमहायज्ञादैनंदिनकं स्मृतिकर्म च तन्मध्ये

हापर्यन्तेषां दशाहान्ते पुनः क्रिया उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्त

ते इति जाबालिवचनयमवचनाभ्यां प्रतिषिद्धानां संध्यापंचमहायज्ञमृत्तिकाग्रहणमार्जनप्राणायामतर्पणा

द्युपेतप्रधानक्रियारूपस्नानात्मकनैत्यककर्मस्मृतिकर्मकुलान्नभोजनदानप्रतिग्रहकाम्यहोमस्वाध्यायानामप्य

र्वा गृहे यस्य भार्या स्यात्तस्य नित्यशः आशौचं सर्वकार्येषु गृहे भवति सर्वदा दानं प्रतिग्रहो होमः सर्वं तस्य वृथा
भवेत् गेहे इत्युपादानात् यस्य गृहकृत्यकारिणी अन्यपूर्वा भार्या भवति तस्य ब्राह्मणादेः सर्वस्य सर्वदाऽशौचं भ
वतीति एवमेव रत्नाकरादयः शंख्यः हीनवर्णा तु या नारी प्रमादात्प्रसवं व्रजेत् प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशा
म्यति हीनवर्णा शूद्रा प्रमादात् द्रागात्यन्तयाकृत्तसंगात् ततोयमर्थः अपरिणीताशूद्रायद्युत्तमवर्णेन रागकृत
सङ्गमात् प्रसूतास्यात्तदा तत्प्रसवमरणयोः गर्भजनकस्य यावज्जीवमशौचमित्यर्थः अथाशौचसंकरः तत्र।
कूर्मपुराणे अद्यानां यौगपद्ये तु ज्ञेया शुद्धिर्गरीयसी मरणोत्पत्तियोगेषु गरीयो मरणं भवेत् आद्यानामशौचा
नां विषमकालव्यापकानां यौगपद्ये एकस्मिंस्तत्पर्यापनिपाते अधिकदिनव्यापकेनाशौचेनातीतेन शुद्धिर्ज्ञेया
अस्यापवादमाह मरणोत्पत्तियोगे तु गरीयो मरणं भवेदिति जननमरणाशौचसंकरे मरणाशौचमल्पकालव्या
पकमपि गरीयः तेन जननाशौचमध्ये मरणनिमित्तकस्याद्यः शौचाद्यशौचान्तरोपनिपाते तेनैव जननाशौचं वा
ध्यते सजातीयसमानदिनव्यापके व्यवस्थामाह ब्रह्मपुराणे आद्यभागद्वयं यावत्सूतकस्य तु सूतके द्वितीये
पतिते त्वाद्यात्सूतकात् शुद्धिरिष्यते अत ऊर्ध्वं द्वितीयात्तु सूतकान्ताच्छुचिः स्मृता एवमेव विचार्यं स्यात् मृतकं मृतक

तत्रगारीयसैवव्यवस्थेति एवमेवरत्नाकरप्रभृतयः असंपूर्णाशौचानांसमकालव्यापकानांयौगपद्ये उत्तरेणै
वशुद्धिः पूर्वव्यवस्थायाः संपूर्णाशौचविषयत्वात् वर्द्धितेष्वहाशौचत्र्यहाशौचेसंपूर्णमशौचान्तरं यदिनिपत
तितदाद्व्यहत्र्यहयोर्लघुत्वात् गुरुतराग्निमाशौचापगमेनैवशुद्धिरितिप्रतिभाति देवलः परतः परतः शुद्धिरघवृ
द्धौविधीयतेस्याच्चेत्पंचतमादहः पूर्वेणाप्यनुशिष्यते अस्यार्थः एकस्मिन्नशौचेसतितच्छेषदिनासमाप्याशौ
चान्तरोपनिपातेपंचतमादहः परतः परेणचेत्स्यादघवृद्धिस्तदापरतः परेणसंपूर्णाशौचेनातीतेनशुद्धिः पूर्वे
णाप्यनुशिष्यतइतिपंचतमादहः पूर्वेणतादृशाशौचान्तरोपनिपातेपूर्वेणैवाशौचेनापगतेनशुद्धिः एवंञ्चतद्वाक्यं
ब्रह्मपुराणीयवाक्यसमानार्थमेवेतिमंतव्यम् कूर्मपुराणे अघवृद्धिमदाशौचमूर्ध्वंञ्चेत्तेनशुद्ध्यति अथचेत्पंच
मींरात्रिमतीत्यपरतोभवेत् ऊर्ध्वंप्रथमाशौचादनंतरमघवृद्धिमदाशौचभवति तदातेनप्रथमेनैवशुद्धिः अथचे
त्पंचमींरात्रिमतीत्यभवेत् तदापरतः परेणशुद्धिरित्यर्थः एवंचब्रह्मपुराणकूर्मपुराणदेवलवाक्यैकवाक्यतया
विष्णुवाक्यमपिसंपूर्णाशौचप्रथमार्धविषयंइत्यवसीयतेतदाहविष्णुः जननाशौचमध्येयद्यपरंजननंस्या
त्तदापूर्वाशौचव्यपगमेनशुद्धिः रात्रिशेषेदिनद्वयेन। प्रभातेदिनत्रयेण ॥मरणाशौचमध्येज्ञातिमरणेप्येवं रात्रि

कमशौचांतरं यदि भवति तदा पूर्वाशौचव्यपगमेन शुद्धिः। अग्निमाद्ई अग्निमाशौचव्यपगमेन शुद्धिः अशौचांतदिन
अशौचांतरोपनिपाते सर्वेषां तद्दिनानंतरं दिनद्वयेन शुद्धिः अशौचान्तदिनशेषप्रभातकालेऽशौचांतरोपनिपाते
अधिकेन दिनत्रयेण शुद्धिः त्र्यहाद्यसंपूर्णाशौचे समकालाशौचांतरोपनिपाते अग्निमाशौचव्यपगमेन शुद्धिः सू
तकाभ्यन्तरे मरणोपनिपाते मरणे वा सति सूतकोपनिपाते मरणाशौचापगमेनैव शुद्धिः एषा च कुलप्रयुक्ताशौ
चे व्यवस्था यत्तु स्त्रीणां स्वप्रसवनिमित्तमशौचं तत्स्नाति स्विकं तदन्येन न बाध्यते तेन स्त्रीणां पतिमरणेपि पुत्रजन्म
नि विंशतिदिनेभ्य ऊर्ध्वं कन्याजन्मनि मा१ ऊर्ध्वं श्राद्धाद्यदृष्टार्थे दृष्टार्थे पाकादिकर्मणि चाधिकारः एवमेव प्रा
माणिकव्यवहारः अत्र पित्रादिमरणे अशौचांतरोपनिपाते विशेषो दर्शितो हारलतामिताक्षराभ्यां सनुरत्नाकरा
दिषु दर्शनाभावादुपेक्षितः॥ अथ विदेशस्थाशौचं तत्र मनुः॥ विगतं तु विदेशस्थं शृणुयाद्यो ह्यनिर्दशं यच्छेषं दश
रात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् अतिक्रान्ते दशाहे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् संवत्सरे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुद्ध्यति य
द्दशामरणे तद्दिने वार्त्ता न प्राप्ता स विदेशः तत्र विगतं विनष्टं अनिर्दशमनतीतदशाहं यः पुरुषः शृणुयात्तस्य यच्छे
षमवशिष्टं तावदेवाशुचिर्भवेत् अतिक्रान्ते अतीते दशाहे त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् संवत्सरे अतिक्रांते अपः स्पृ
अत्र दशान्तरपरिभाषित तत्र दह स्यात् दशान्तरवदन्त्य कषा

मिता[illegible]यानु पितरौ चन्मृतौ स्यातां दूरस्थोऽपि हि पुत्रकः श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेत् इति पठितं [illegible]
तेनुश्राद्धे वस्त्रोपवीतिना। अतीतेऽब्देऽपि कर्तव्यं प्रेतकार्यं यथाविधीति। संवत्सरादूर्ध्वमपि प्रेतकार्यमाशौचोदकदानादिकं कार्यम्। न पुनः स्नानमात्राच्छुद्धिरित्यर्थः।
पितृपत्न्यामपि भातृव्यतिरिक्तायां स्मृत्यन्तरे विशेषो दर्शितः पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्ज्यं द्विजोत्तमः। संवत्सरे व्यतीतेऽपि त्रिरात्रमशुद्धिर्भवेदिति एवमेव गृह्यकारिकायाम्
पितृपत्न्यामपि भातृव्यतिरिक्तायां स्मृत्यन्तरे विशेषो दर्शितः पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्ज्यं द्विजोत्तमः आगामिवर्त्तमानदिनद्वयसहिता रात्रिस्तुल्यतया पूर्वापररात्रि
त्वा पक्षिणी अशौचकालः पुरुषस्य भवति पक्षिणी आगामिवर्त्तमानदिनद्वयसहिता रात्रिस्तुल्यतया पूर्वापररात्रि सहितदिनं वा देवलः अशौचाहः स्वतीतेषु बन्धुश्चेच्छ्रूयते मृतः तत्र त्रिरात्रं याशौचं भवेत् संवत्सरात्तरे ऊर्ध्वं संवत्सराद्यत्तु श्रूयते चेन्मृतः स्वकैः भवेदेकाहमेवात्र तच्च सन्यासिनां ननु नाशुच्यं प्रसवस्यास्ति व्यतीतेषु दिनेष्वपि तत्र गौतमोक्तपक्षिणी संवत्सरादूर्ध्वं व्यवतिष्ठते तेन पूर्वं देवलेन त्रिरात्राभिधानात् देवलोक्त एकाहस्तदुपरि मासत्रये व्यवतिष्ठते तदयं सर्वैक वाक्यतयार्थः अनतीताशौचकालं यदि विदेशस्थसपिण्डमरणं श्रूयते तदा यावदवशिष्टमशौचकालस्य तावदाशौचं कर्त्तव्यं यदि तु संपूर्णाशौचस्य कालेनातीते षण्मासाभ्यन्तरे सपिण्डमरणं श्रूयते तदा त्रिरात्रं॥ तदूर्ध्वं नवमसपर्यन्तं पक्षिणी॥ तदूर्ध्वं वर्षं यावदेकमहोरात्रमशौचं॥ वर्षानन्तरं स्नानमुदकदानं च॥ अहाशौचादावतीते सर्वदैव स्नानोदकदानमात्रं॥ जननाशौचकाले त्वतीते जननश्रवणे सर्वदा अशौचाभावः अत्र पित्रादीनां विदेशस्थानां मरणश्रवणे मिताक्षराहारलताभ्यां विशेषोपलक्षितः सनरत्नाकरादिभिरलिखितत्वादुपेक्षितः॥ महानद्याद्यव्यवहितदेशान्तरमृतस्य मरणश्रवणे सद्यः शौचं तथा च पैठीनसिः देशान्तरमृतस्य सद्यः शौचं अत्र देशान्तरं परिभाषितं तत्र बृहस्पतिः देशान्तरं वदन्त्येके षष्टियोजनमायत

तरमृतस्यव्यवहारः गिरिर्वेतिवाशब्दः समुच्चये ततश्चायमर्थः षष्टियोजनानंतरोरदेशोदेशांतरं षष्टियोजनाभ्यं
तरेपियत्रभाषाभेदगिरिनदीव्यवधानातिभवंतितदपिदेशांतरं तस्मिन्देशांतरेमृतस्यसद्यः शौचं॥ अथवालाद्य
शौचं तत्रयाज्ञवल्क्यः आदंतजननात्सद्य आचूडान्नैशिकीस्मृता त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतः परं॥ नैशि
की। अशुद्धिः अहोरात्रमशौचमित्यर्थः अत्रदंतजननशब्देनदंतजन्मकालोलक्ष्यते सचसप्तमोमासः दंतजन्मा।
सप्तमेमासीत्युपनिषद्दर्शनात् चूडाशब्देनापिचूडाकालोलक्ष्यते सचतृतीयवर्षेतृतीयेवा अप्रतिहतइति।
चूडाविधानात् अत्रयद्यपिसांवत्सरिकस्यचूडाकरणमितिप्रथमवर्षेविधानमप्यस्तितथापिविप्रेणूनेत्रि
भिर्वर्षैरित्यादिवाक्येनद्वितीयवर्षसमाप्तिंयावत् नैशिकीविधानात्तदेकवाक्यतयातृतीयाब्दएवगृह्यते॥
चूडाकाल औत्सर्गिकस्तृतीयाब्दः प्रथमाब्देतुकुलधर्मवशादपवादतश्चूडाकरणमितिहारलता॥ व्रतंउपन
यनंतेनापिस्वकालउपलक्ष्यते सचषडवर्षानंतरएवकालःपर्यवसितः तच्चब्रह्मपुराणे॥ द्विजन्मनामयं।
काल स्त्रियाणांतुषडाब्दिकइतिसुव्यक्तमेवमर्यादायांचात्राङ॥ तेनसप्तममासमवधीकृत्यबालमरणेसद्यः शौ
चं सप्तममासमारभ्यद्वितीयवर्षसमाप्तिंयावदेकाहोरात्रं। ततः षष्ठंवर्षव्याप्यत्रिरात्रं॥ तदनंतरंदशरात्रादिकं

रेत्रिरात्राभिधानेसच्छूद्रविषयेइत्यमेवहारलतारत्नाकरौ सच्छूद्रास्तुविशेषाशौचेपूर्वेदर्शिताः॥ यदपि अनूढा।
नांतुकन्यानांतथावैशूद्रजन्मनामितिशूद्रस्यत्रिरात्राभिधानंतदपिसच्छूद्रविषयमेवसामान्यतस्तुशूद्राणाम
ङ्गिरोवाक्येनैवव्यवस्था तद्यथाशूद्रेद्विवर्षान्न्यूनेतुमृतेशुद्धिस्तुपंचभिः अतऊर्द्धंमृतेशूद्रेद्वादशाहोविधीयते
षड्वर्षान्तमतीतस्तुशूद्रःसंम्रियतेयदि मासिकंतुभवेच्छौचमित्यंगिरसभाषिते एतत्षड्वर्षोपरिमासि
काशौचविधानंविवाहितशूद्रविषयं अविवाहितस्यषोडशवर्षंयावद्द्वादशाहः तदनंतरंमासिकमेवाशौचं॥त
थाचशंखः अनूढभार्य्यःशूद्रस्तुषोडशात्वत्सरात्परं मृत्युंसमधिगच्छेच्चेन्मासंतस्यापिबांधवाःशुद्धिंसमधिग
च्छंतिनात्रकार्याविचारणा तदेषासमस्ताखंडलकेनव्यवस्था ब्राह्मणानांसप्तमासात्प्राक्बालकेमृतेसद्यःशौ
चं सप्तमासादारभ्यद्वितीयवर्षसमाप्तिंयावत् एकमहोरात्रमशौचंतृतीयवर्षादारभ्यषड्वर्षांतंयावत्त्रिरात्रं।
तदुपरिदशाहमशौचंभवति क्षत्रियाणांसप्तमासात्प्राक्सद्यःशौचंतदनंतरंद्वितीयवर्षान्तंयावद्द्व्यहं॥तृतीयव
र्षादारभ्यषड्वर्षान्तंयावत्षडहः तदुपरिद्वादशाहमशौ चंभवति॥वैश्यानांसप्तमासात्प्राक्सद्यःशौचंतदनंत
रंद्वितीयवर्षांतंयावत्त्र्यहं॥तदुपरिषड्वर्षान्तंयावन्नवाहं॥तदुपरिपंचदशाहमशौचंभवति। शूद्राणांसप्तमा।

वाक्प्रदानेकृतेतत्रत्रेयंचोभयतस्त्र्यहं पितर्वरस्यचततोदत्तानांभर्त्तुरेवहि स्वजात्युक्तमशौचंस्यात्सूतकेमृ
तकेपिवा अतःपरंकृतवाग्दानावस्थातः परंवृद्धानांप्राप्ताधिकरूपाणामित्यर्थः अधिकरूपंव्यक्तीकरोतिवा
क्प्रदानेकृतइति उभयतइतिव्याकरोतिपितुर्वरस्यचेति वरस्यभर्त्तुरित्यर्थः ततोदत्तानांविधिपूर्वंदत्तानां
भर्त्तुरेवस्वजात्युक्तमशौचंभवतीत्यर्थः एवमेवहारलता। यत्रतुवाग्दानंनभवतितत्रचूडानंतरंविवाहपर्यन्त
मेकाहमेवाशौचंभवति तथाचयाज्ञवल्क्यः अहस्त्वदत्तकन्यासुवालेषुचविशोधनं अस्यार्थः अदत्तकन्या
सुमृतासुवालेषुचजातदंतेमृतेषु अहरेकमहोरात्रमशौचंभवति अयमत्रसमुदायार्थः सर्ववर्णानांद्वितो
यवर्षान्तेयावत्कान्यामरणेसद्यःशौचंतदनंतरंविवाहपर्यन्तमेकाहोरात्रमशौचं विवाहानंतरंपितृकुलेअ
शौचंनभवति स्वामिकुलेसंपूर्णाशौचंभवति यत्रतुमयातुभ्यमेषाप्रदातव्येतिवाग्दानंक्रियतेतत्रचूडानंतरंमृतायां
तस्यांविवाहपर्यंतेपितृपतिपक्षयोरपित्रिरात्रमितिविशेषःविवाहितासुविशेषमाह ब्रह्मपुराणे दत्तानारीपि
तुर्गेहेसूयतेम्रियतेथवा स्वमशौचंचरेत्सम्यक्पृथक्स्थानेव्यवस्थिता तद्वन्त्सुवर्गस्त्वेकेनशुद्ध्येतेजनकस्त्रि
भिः अत्रजनकस्त्रिभिरितिजनकशब्देनजननकर्तृत्वोपलक्षणाज्जनन्या अपित्रिरात्रेणशुद्धिः तथाहिसिद्धव

त्रादीनामेकरात्रमेवाशौचंभवति॥ तथापित्रादत्तानुयाकन्यास्वातंत्र्यादन्यमाश्रिता यंयंश्रितवतीभूयस्तस्य
शौचंत्र्यहंत्र्यहं मृतायांवाप्रसूतायांनान्येषामितिनिश्चयः कामादसतयोनिश्चेदन्यंगत्वाप्यवस्थितांतस्या
न्यस्यसगोत्रासायंस्वाश्रितवतीस्वयं अस्यार्थः विवाहितास्त्रीपाणिग्राहकादन्यंयंपुरुषमाश्रयतितस्यैवपु
रुषस्यतस्यांमृतायांप्रसूतायांवात्रिरात्रमशौचंभवति स्वयंग्राहककुलजातानामशौचंतत्रनभवति यदि
चपाणिग्राहकेणतस्याःसंगमःकृतस्तदातस्याःपाणिग्राहकगोत्रमेवतिष्ठतिस्वयंग्राहकगोत्रंनभवति यदि
तस्यास्तत्संगमोनवृत्तस्तदायमेवाश्रितवतीभवतितस्यैवान्यस्यान्यगोत्रस्यसगोत्रासाभवति अशौचंतत्रापि
त्र्यहमेवंतथा पदेनुसप्तमेयत्रवलात्काचिद्धृताभवेत् स्वामिगोत्रंभवेत्तस्यास्तच्चभूयोविशिष्यते॥पैतृकंत्वप्र
सूतायांततः पौर्विकभर्तृकं॥अस्यार्थः पाणिग्रहणेवृत्तेसमासेसप्तपदीसमारोहणेयाबलात् हृताअन्यमा
श्रिताभवतितस्याःस्वामिगोत्रंपाणिग्राहगोत्रमेवभवति तत्रापिविशेषमाह तच्चभूयोविशिष्यते भूयःपुन
स्तद्गोत्रंविशिष्यतेविभज्यतेइत्यर्थः विभागमाहपैतृकंत्वप्रसूतायामित्यादि॥तस्यावलात्कारहृतायाया
वत्प्रसवोनभवतितावत्पितृगोत्रमेवावतिष्ठते प्रसवानंतरंपौर्विकस्यभर्तुःपाणिग्राहकस्यैवगोत्रंभवति

च्छाचरणे सर्वाशित्वसर्वविक्रयित्वादिसति त्रिरात्रं एवमेव हारलता यदपि त्रिरात्राशौचं हारीतेनोक्तं जा
ते मृते मृते जाते वा कुलस्येति तदपि यथेच्छाचरणत्वाति विषयमेव एवमेव रत्नाकरः जातमृत इति जन्मान
तरमव्यवहितकालमृत इत्यर्थः तदूर्ध्वं जातमरणे सर्वेषामेव सपिण्डानां सद्यः शौचं एवं च गर्भस्रावे सपि
ण्डानां गुणवतां सद्यः शौचं तदेष समुदायार्थः गर्भस्रावे मासत्रयाभ्यन्तरे ब्राह्मण्यास्त्रिरात्रं॥ मासत्रयोपरि
षण्मासं यावत् यावत्सु मासेष्वतीतेषु गर्भस्रावो भवति तावन्त्येव दिनान्यशौचं॥ षण्मासोपरि दशाहमशौचं
भवति॥ पतिपुत्रादिसपिण्डानां सद्यः शौचं भवति॥ क्षत्रियाया मासत्रयाभ्यन्तरे दिनचतुष्टयं॥ वैश्यायाः पं
चाहं॥ तदुपरि षण्मासं यावत् उभयोरपि अतीतमाससमसंख्यानि दिनानि॥ तदुपरि स्वजात्युक्तं द्वादशा
हं॥ पंचदशाहं चाशौचं भवति॥ शूद्राया मासत्रयं यावद् दशाहम् ततः षण्मासं यावत् अतीतमाससमसंख्या
नि दिनानि तदुपरि मासमशौचं भवति अत्र सर्वत्र निर्गुणसपिण्डानामेकाहे यथेच्छाचरणानां सपिण्डानां
त्र्यहाशौचं विज्ञेयं अथ मृत्युविशेषाशौचं प्रारभ्यते वृद्धगार्ग्यः वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातभिषक्क्रि
यः आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनाम्बुभिः तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसंचयः तृतीये तूदकं कृत्वा

मरणप्रवृत्तानां दैववशात्तत्काले जीवतां कालांतरे मृतानां त्रिरात्रमेवाशौचं तत्कालमरणे त्रिरात्रमित्यविवाद
मेव। वज्रानलहतेतेनत्येति एतदप्येवंविधेषु प्रायश्चित्तेषु वज्रानलहतेषु त्रिरात्रमिति दर्शयति प्रायश्चित्तइति तु
कश्यपवाक्यैकवाक्यतयालभ्यते अंगिराः व्यापादयेदथात्मानं स्वयं योग्न्युदकादिना विहितं तस्य नाशौचं
नाग्निनाप्युदकक्रिया यस्तु रोषादिना अग्न्यादिभिरात्मानं घातयति तस्याशौचाग्निदानादिक्रिया न कर्तव्या अथ
कश्चित्प्रमादेन म्रियते। ग्न्युदकादिषु तस्याशौचं विधातव्यं कार्या चोस्योदकक्रिया प्रमादेनानवधानेन योग्न्यु
दकवज्राद्यपमृत्युहेतुभिर्म्रियते तस्य संपूर्णमशौचं कर्तव्यं संकोचे प्रमाणाभावात् उदकक्रिया कर्त्तव्या ॥
अग्निसंस्कारोदकदानादिकाः क्रियाः कर्त्तव्या इत्यर्थः उदकक्रियेत्यस्योपलक्षकत्वात् तदेवमत्र समुदायार्थः
शौचाचमनाद्यसमर्थस्य वृद्धस्य असाध्यव्याधिगृहीतस्य च पुरुषस्य मरणेच्छायामग्निजलप्रवेशेन म
रणे सपिण्डानां त्रिरात्रमशौचं तत्काले अग्न्यादिप्रवेशेपि अमृतानां पश्चान्मृतानां त्रिरात्रमशौचं रोषादि
ना ये जलादिष्वात्मानं घातयंति तेषां अग्निदाहादिकं न कर्त्तव्यं तन्मरणनिमित्तकमशौचमपि न कर्त्तव्यं
प्रमादेन अग्न्युदकवज्रादिना मरणे संपूर्णमशौचं अग्निसंस्कारादिकाश्च क्रियाः कर्त्तव्याः॥ सद्यःशौचा

विकल्पार्थश्चकारः यमः डिंबाशनिहतानां चतथैवप्राणसत्रिणां नदीश्वापददंष्ट्रिभ्यःसद्यःशौचंविधीयते प्राणसत्रिणामि॰
तिपरार्थेप्राणत्यागिनामित्यर्थः नदीतिजलाशयोपलक्षणं श्वापदानखायुधास्तर— सुकरसादयः दंष्ट्रिनोदशना
युधाःसर्पवराहादयः एतच्चयादिमरणेसद्यःशौचंमरणांतिकप्रायश्चित्तेकाम्येच त्रिवेणीसंगमादौमरणे सद्यःशौ
चानुवृत्तौशंखलिखितौ अथशस्त्रानाशकाग्निरज्जुभृगुजलप्रमापणेष्वेवमेव अनाशकमभोजनं एतदपिसद्यःशौ
चंकाम्यप्रयागादौशस्त्रादिनामरणेप्रायश्चित्तेचमरणांतिकेज्ञेयं नदयंसद्यःशौचादिवोधकसमस्ताखंडलकार्थःसंम
देहतानां शस्त्रशून्यकलहमृतानांराज्ञाहतानांगोब्राह्मणार्थेजलपंकादिभग्नानांसंग्रामेशस्त्रसन्मुखहतानांमरणांति
केकाम्येकर्मणिप्रयागादौप्रायश्चित्तेचशस्त्रजलाग्निश्वपदादिभिर्मृतानांचसद्यःशौचं सकलस्यापिराजाज्ञयासद्यः
शौचं ब्राह्मणार्थेचगवार्थेचदण्डेनविपन्नानांसंग्रामेचदंडेनविपन्नानांवैरीकृतानांमृतानामेकाहोरात्रमशौचंलगुड
संग्रामेपराङ्मुखहतस्यत्रिरात्रमशौचं पराशरः उपसर्गमृतेचैवसद्यःशौचंविधीयते एतच्चप्रचुरोपसर्गोपद्रवसन्नि
पातविषयमितिप्रतिभाति उपसर्गमरणेसंपूर्णाशौचस्यप्रामाणिकव्यवहारविषयत्वात् तथाच आपद्यपिचकाष्ठा
यामित्यत्रसद्यःशौचेऽस— नदुर्भिक्षेऔपसर्गिकात्यंतमकरादिपीडायांचनाशौचमितिहारलताकारआहस्मृतिर्यथा

तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिः।दिवारात्रमहोरात्रमित्यर्थः एतच्चाहोरात्राशौचंशिष्यस्यनिवृत्ताध्ययन।
स्याचार्यपत्नीपुत्रयोर्मरणेज्ञेयं अधीयानस्यतुतयोरपिमरणेत्रिरात्रंगौनमोक्तम् वृहस्पतिः अहंमातामहाचार्ये।
श्रोत्रियेष्वशुचिर्नरः मातुलेपक्षिणीरात्रिंशिष्यर्त्विग्बांधवेषुच अश्रोत्रियेत्वहः कृत्स्नमनूचानेतथागुरौ मृतेराज
निसज्योतियेस्यस्याद्विषयेस्थितिः श्रोत्रियएकशाखाध्येता एकांशाखामधीत्यश्रोत्रियइतिवौधायनवचनात् तस्मि
न्स्वगृहेमृतेस्वगृहपतेःत्रिरात्रमशौचं तथाचाङ्गिराः गृहेयस्यमृतःकश्चिदसपिंडःकथंचन तस्याप्यशौचंवि।
ज्ञेयंत्रिरात्रमितिनिश्चयः अत्रासपिण्डःश्रोत्रियः अश्रोत्रियेत्वसपिण्डेस्ववेश्मनिमृतेएकाहोरात्रं तथाचैकरात्र
मित्यनुवृत्तौविष्णुः असपिण्डेस्ववेश्मनिमृतइति अत्रासपिण्डोऽश्रोत्रियः मातुलेपक्षिणीतिमातुःसहोदरेभ्रातः।
रिशिष्येपिगुरुकुलान्निवृत्ताध्ययनेमृतेपक्षिणीति उपनीयवेदैकदेशमध्यापितेऽनुपनीयसंपूर्णवेदमध्यापिते
चस्वगृहमृतेशिष्ये आचार्यस्यपक्षिणी। ऋत्विजिमृतेयजमानस्यपक्षिणीवान्धवोमातृष्वस्रेयादिरग्रेवक्ष्यते तन्म
रणेपिपक्षिणीपक्षिणीतुपूर्वापरदिनसहितारात्रिः पूर्वापररात्रिसहितंदिनंवा अश्रोत्रिये — इत्यादि अश्रोत्रिये
चस्वगृहेमृतेऽहः कृत्स्नमहोरात्रंव्याप्य अनूचानःसाङ्गवेदाध्येतातस्मिन्नेकग्रामेमृतेगुरौ अल्पाध्यापकेमृतेए

निमृते एकाहः बौधायनः त्रिरात्रमहोरात्रमेकरात्रमिति कुर्वीत आचार्योपाध्यायतत्पुत्रेषु त्रिरात्रं मृत्विजामपि शिष्यसतीर्थसब्रह्म
चारिषु त्रिरात्रमहोरात्रमेकरात्रमिति कुर्वीत यथासंख्यमन्वयः उपाध्यायोत्र यत्किंचिदध्यापकः ऋत्विजां चेति सप्तम्यर्थे
षष्ठी ऋत्विक्षु मृतेष्वित्यर्थः एतच्च यजमानगृह एव मृतेषु त्रिरा—त्रं यजमानस्य ज्ञेयं शिष्येपि गुरुकुल मृते त्रि
रात्रं। सतीर्थः समानगुरुः। सब्रह्मचारी समानाचार्य्यः। एकरात्रपरमुभयत्र दिनमात्रे रात्रिमात्रे वा लक्षयति शुद्धादि
त्यनुवृत्तौ विष्णुः आचार्य्यमातामहे ऽतीते त्रिरात्रेण अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च परपूर्वासु भार्यासु प्रसूतासु
मृतासु च आचार्यपत्नीपुत्रोपाध्यायमातुलश्वशुरश्वाशुर्य्यसहाध्यायिशिष्येषु चैकरात्रेण स्वदेशराजनि च
॥ औरसेषु औरसं वर्ज्जयित्वा एकादशविधपुत्रेषु जातेषु मृतेषु च त्रिरात्रं। परपूर्वासु पूर्वं परपरिगृहीतासु भा
र्यासु त्रिरात्रं अत्र यद्यपि इदं त्रिरात्राभिधानं त्रैवर्णिकविषयमिति रत्नाकरशुद्धिविवेकव्याख्यानं तथापि विशेषा
नभिधानात् सर्ववर्णविषयतया सर्वप्रामाणिकानुमतत्वाच्चातुर्वर्ण्ये साधारणमेव विज्ञेयं हारलतादिष्वपि विशेषानो
क्तः आचार्य्यशब्दः पत्नीपुत्रयोर्विशेषणं उपाध्यायो यत् किंचिदध्यापकः। मातुलादयः प्रसिद्धाः सहाध्यायी वेदे
कदेशे सहाध्येता संपूर्णवेदे सहाध्यायी निवृत्ताध्ययनः स्वशिष्यो अन्योपनीतो वेदभागमध्यापितः स्वदेशराज स्वकर्म्म

चभार्य्यासु अनौरसेषु पुत्रेषु च यत्प्रातियोगिकं भार्य्यात्वं यत्प्रातियोगिकं च पुत्रत्वं तस्यैव त्र्यहाशौचं भार्य्यापुत्रश-
ब्दयोः संबन्धिशब्दत्वात् सपिण्डानां त्वशौचाभावः अत एव मिताक्षरायां प्रजापतिः। अन्याश्रितेषु दारेषु परपत्नीसुते-
षु च। गोत्रिणः स्नानशुद्धाः स्युस्त्रिरात्रेणैव तत्पिता। तदयं समस्तप्रकरणार्थः सपिंडमरणे दशरात्रं। अष्टमपुरुषा-
दारभ्य दशमपुरुषं यावत् सकुल्यमरणे त्रिरात्रं। तदूर्ध्वं ज्ञायमाननामजन्मपरंपराके ज्ञातिमरणे पक्षिणी अज्ञायमा-
ननामजन्मपरंपराके अस्मद्गोत्र इत्येवमाकारमात्रज्ञानगोचरे मृते स्नानमात्रं। आचार्य्यमरणे तत्संस्कारकर्त्तुः शि-
ष्यस्य दशरात्रं। यदि संस्कारं न करोति तदा शिष्यस्य त्रिरात्रं। आचार्य्यपत्नीमरणे आचार्य्यपुत्रमरणे च गुरुकुलस्थित-
स्य शिष्यस्य त्रिरात्रं। स्वगृहस्थितशिष्यस्य तयोर्म्मरणे एकरात्रं। उपनीय किंचिद्वेदाध्यापके ऽनुपनीय संपूर्णवेदा-
ध्यापके च गुरौ मृते पक्षिणी। तथाविधगुरुपत्न्यां च मृतायां पक्षिणी। यत्किंचिदध्यापके उपाध्याये मृते एकरात्रं। उ-
पाध्यायपत्न्यां च मृतायामेकरात्रं। उपाध्यायपुत्रे च मृते एकं दिनमात्रं रात्रिमात्रं वा। आचार्य्यगृहस्थितशिष्यमरणे
आचार्य्यस्य त्रिरात्रं। उपनीय वेदैकदेशमध्यापितस्य अनुपनीय संपूर्णशाखामध्यापितस्य च शिष्यस्य मरणे गुरोः
पक्षिणी वेदे यत्किंचिदध्यापितस्य शिष्यस्य मरणे उपाध्यायस्य एकाहोरात्रं वेदे सहाध्यायिनि मृते दिनरस्य समानब्रह्म

स्त्रिरात्रंतसपिण्डानान्तयोर्मरणे एकरात्रमशौचंभवति हीनवर्णगामिनीषुभार्यासुत्वशौचाभावः।अथनिर्हारा
द्यशौचं अङ्गिराः यः कश्चिन्निर्हरेत्प्रेतमसपिण्डः कथञ्चन स्नात्वासचैलः स्पृष्ट्वाग्निंतस्मिन्नेवाह्नि शुध्यति
।निर्हरेत्तु बहिर्नयेत् इदंच धर्मबुध्याऽनाथप्रेतवहनेशौच पराशरः अनाथंब्राह्मणंप्रेतंयेहरंतिद्विजातयः
पदेपदेयज्ञफलमानुपूर्व्यात्प्रुवंतिते नतेषामशुभंकिंचित्पापंवाशुभकर्मणा जलावगाहनात्तेषांसद्यःशौ
चंविधीयतेप्रेतसंस्पर्शसंस्कारैर्ब्राह्मणोनैवदुष्यति बोढाचाप्यग्निदाताचसद्यःस्नात्वाशुचिर्भवेत् स।
स्कारोत्रप्रेतप्रसाधनं अग्निदानस्यपृथगुपादानात् पैठीनसिः असंबन्धिद्विजान् वहित्वादहित्वाच।
सद्यःशौचंसंबंधेत्रिरात्रं इडागमोत्रछांदसः।सद्यःशौचंधर्मबुध्यादाहादौ।संबंधेसति त्रिरात्रं।मातु
लमातृस्वस्त्रियादीनांयेषांमरणे अशौचमुक्तंतेषांदाहादौत्रिरात्रमशौचंतेनचमातुलादयोव्यवस्थायांलि
स्यते मनुः अनुगम्येच्छयाप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेवच स्नात्वासचैलःस्पृष्ट्वाग्निंघृतंप्राश्यविशुध्यति ज्ञात्वा।
नगमने अग्निस्पर्शघृतप्राशनमात्रमधिकंविधीयते अशौचंतुयथोक्तमेव कूर्मपुराणे असपिंडंहि
जंप्रेतंविप्रोनिर्हृत्यबंधुवत् अशित्वाचसहोषित्वादशरात्रेणशुध्यति।यद्यन्नमत्तितेषांतुत्रिरात्रेणततःशुचिः।अनदन्नन्नम

र्वकं प्राप्यहि कान्नदायकानामामात्रे दोषाभावः सिद्धान्नेतु भुंक्ते दोष एव तत्र त्रिरात्रं दुग्धमात्रपानं प्रायश्चित्तंप
यः पदं दुग्धपर मितिहारलता अशौचन्तु नतज्ज्ञात्युक्तमेवाशौचान्नभोजनेवाकांतरोक्तं कूर्मपुराणे दशाहे
नशावस्यशौऽसपिण्डस्तु विशुद्ध्यति यदि निर्दहति प्रेतंप्रलोभाक्रान्तचेतनः दशाहेन द्विजः शुद्ध्येद्द्वादशाहेन
भूमिपः अर्द्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रो मासेन शुद्ध्यति षड्रात्रेणाथवा शुद्धिस्त्रिरात्रेणाथवा पुनः अत्र च षड्रात्र
मशौचं आपत्काले मूल्येन दाहे कृते असंतापत्काले दाहे कृते त्रिरात्रमिति विभागः मनुः अवरश्चेद्वरं वर्णमवरं वा
वरो यदि अशौचे संस्पृशेत्स्नेहात्तस्याशौचेन शुद्ध्यति अवरो हीनजातिः। वरः उत्कृष्टजातिः। स यदि स्पृशेद्द
हनवहनार्थं तस्य शवस्य यज्जातीय शवस्तज्जात्युक्तेनाशौचेनाशौचकालेन शुद्ध्यतीत्यर्थः पराशरः प्रेतीभूतंतु
यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः अनुगच्छेन्नीयमानं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् याज्ञवल्क्यः ब्राह्मणेनानुमंतव्यान
तु शूद्रः कथञ्चन अनुगम्यांभसि स्नात्वा अग्निं स्पृष्ट्वा घृतं भुक्त्वा शुचिः इदं च सर्वथा शूद्रानुगमने निषेधे स।
ति यदि तु कार्यान्तरेणापि शवशूद्रानुगमनमवर्जनीयं भवति तदा स्नानादिना शुद्धिः ब्रह्मपुराणे योऽसवर्णं
तु मूल्येन नीत्वा चैव दहेन्नरः अशौचं तु भवेत्तस्य प्रेतजातिसमन्नृप सर्वे वर्णाः सजातीयं दग्ध्वा त्र्यहमशौचि

नुगमने स्नानानंतरमग्निस्पर्शनघृतप्राशने कृत्वा शुद्धिः। यदि घृतप्राशनं न भवति तदा नमहोरात्रं व्याप्य शुद्धिः॥
उदासीनस्य स्नेहेन दाहादौ कृते एकरात्रमशौचं। मातुलमातृष्वस्रेयपैतृष्वस्रेयमातुलपुत्रमातुलानीमातृष्व-
सृपैतृष्वसृभगिनीभागिनेयमातामहमातामहीदौहित्रभगिनीपतिजामातृश्वशुरश्वश्रूश्यालकशिष्याचार्याचा-
र्यपुत्राचार्यपत्नीगुरुपत्नीगुरुपुत्रयाज्यऋत्विग्मातुर्मातुलमातुर्मातृष्वस्रेयमातुःपैतृष्वस्रेयमातुर्मातृष्वसृ-
मातुःपितृष्वसृमातुर्मातुलपुत्राणां दाहादौ कृते त्रिरात्रं। दाहादि कृत्वा मृतसंबंधिगृहे यो वसति तत्सिद्धान्नं च भु-
क्ते तस्य मृतजात्युक्तमशौचं। यस्तु मृतसंबन्धिगृहे वसति न तदन्नं भुंक्ते यो वा तदन्नं भुंक्ते न तद्गृहे न वसति तस्य त्रिरा-
त्रमशौचं। यो बुद्धिपूर्वकं यस्याशौचे अन्नमश्नाति तस्य तदशौचं समानमेवाशौचं शेषे च स्नानं। प्रमादतोऽशौच्य-
न्नभोजने दोषाभावः। दुर्भिक्षे बुद्धिपूर्वकमपि यावदशौच्यन्नमश्नाति तावदेवाशौचं। अशौचापगमानन्तरं त्रि-
रात्रं दुग्धपानरूपं प्रायश्चित्तं। मूल्येन प्रेतदहनवहनयोः कृतयोर्दातृजात्युक्तमशौचं। अशौचिभिः सह शयना-
सनालिंगनांगसंवाहनानि कृत्वा तज्जात्युक्ताशौचं शिष्यस्य गुरूपाध्यायाचार्यदाहे मूल्येन परद्वारा कारिते दशरात्रम-
शौचं। ब्रह्मचारिणः पित्रादिदाहे स्वयं कृत्वा एकरात्रं। क्षत्रियादीनां चानुवर्णानुगमने अहोरात्रं। ब्राह्मणस्य क्षत्रि-

द्यहः क्षत्रविशोः एकाहः शूद्रस्य पूर्वोक्तः। कूर्मपुराणे अस्थिसंचयनादर्वागेकाहं क्षत्रवैश्ययोः अन्यथा चैव स
ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च। इदमेकाहविधानं गुणवत् क्षत्रवैश्ययोः मृतयोरश्रुपातने विप्रस्य। गुणहीनयोस्तयोः
र्मरणे अश्रुपातने द्वितीयेहनि पूर्णे संध्यापर्यन्तेन ब्राह्मणः शुद्ध्यति अनस्थिसंचयादित्यादि वाक्येन पूर्वोक्तेन
अन्यथेति अस्थिसंचयने कृते सज्योतिर्यदि दिवा अश्रुपातनं तदा दिनान्तेन यदि रात्रौ तदा रात्र्यन्तेन शुद्धिरित्य
र्थः शुद्धेरित्यनुवृत्तौ विष्णुः सर्वस्यैव प्रेतस्य बांधवैः सहाश्रुपाते कृते स्नानेनाकृते अस्थिसंचयने सचैलस्ना
नेनाचमनेन च विप्रस्य शुद्धिः इदं तद्गृहगमनाभावपक्षे ज्ञेयं तदयं प्रकरणार्थः असपिण्डे मृते ब्राह्मणेन तद्गृहे
गत्वा तद्बन्धुभिः सहाश्रुपातमस्थिसंचयनात्पूर्वं कृत्वा सचैलस्नानेनाचमनेन च शुद्धिर्ब्राह्मणस्य। अस्थिसं
चयनानन्तरं स्नानमात्रेण। क्षत्रिये मृते अस्थिसंचयनात्पूर्वं रोदने विप्रस्य द्व्यहेन वैश्येपि द्व्यहेन। अस्थिसंच
यनादूर्ध्वं क्षत्रिये वैश्ये च दिनमात्रं रात्रिमात्रं वा। शूद्रे मृते अस्थिसंचयात्पूर्वं रोदने विप्रस्य त्रिरात्रम्। अ
स्थिसंचये एकाहोरात्रे। क्षत्रिये वैश्ये च मृते अस्थिसंचयात्पूर्वं क्षत्रियवैश्ययोरश्रुपाते सचैलस्नानं। अ
स्थिसंचयानंतरं स्नानमात्रं। शूद्रे मृते क्षत्रियवैश्ययोरस्थिसंचयनात्पूर्वं द्व्यहेन तदनंतरं दिनमात्रेण रात्रि

यतः नत्यजेत्सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वयं क्वचित् न दीक्षणात्परं यज्ञेन कृच्छ्रादितपश्चरन्। पितर्य्यपि मृ
ते नैषां दोषो भवति कर्हिचित् अशौचं कर्मणो न्ते स्यात् त्र्यहं वा ब्रह्मचारिणां। सूतक इति मृतकस्याप्युपलक्षणं
ब्रह्मचारी सूतके अशौचे स्वकर्म ब्रह्मचर्याश्रमविहितं न त्यजेत् यज्ञे दीक्षणात्परं दीक्षणीयेष्टेरनंतरमशौचे स
ति स्वकं कर्म न त्यजेत् याज्ञिकः दीक्षणात्पूर्वं त्वशौचे वृत्ते यज्ञेप्यशौचं भवति एतत् एवेत्यर्थः। तपस्वी कृच्छ्रादि
तपश्चरन् स्वकं कर्म न त्यजेत् एतदप्यशौचाभावविधानं तत्कर्मविषयमेव कर्मान्तरे त्वशौचमेव एषां कर्म
णो न्ते ब्रह्मचर्य्यदीक्षा तपोरूपस्यान्ते अवसाने स्वजात्युक्तमशौचं भवति ब्रह्मचारिणः पुनः पित्रादिरपि मर
णे व्रतचर्यावसाने त्र्यहमेवाशौचं भवति यदाह मनुः आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् समाप्ते
तूदकं कुर्यात्त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् आदिष्टमादेशो गुरोर्मा दिवा सुषुप्था इत्यादिको अस्यास्तीत्यादिष्टी ब्रह्मचा
री॥ ब्रह्मपुराणे गृहीतमधुपर्कस्य यजमानाच्च ऋत्विजः पश्चादशौचे पतिते नेन भवेदिति निश्चयः एवं च
मधुपर्कग्रहणात् पूर्वमशौचापनिपाते अशौचं भवत्येवेत्यर्थः तथा गृहीतनियमस्यापि नस्याद
न्यस्य कस्यचित् निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रारब्धे श्राद्धकर्मणि तथा नैष्ठिकस्याथवान्यस्याभिसार्थं प्रस्थित।

सूतकेसतिचांतरा शेषमंत्रपरैर्देयादातृभोक्तृश्चनस्पृशेत् परैर्देयादिति विवाहेयज्ञेचप्रवर्त्तमानेमध्येसूत।
केमृतकेचपतिते शेषमंत्रपरैः परद्वारादापयेत् एवंसतिदातॄन् भोक्तृनूनस्पृशेद्दोषइतिशेषः तथादानेविवा
हेयज्ञेचसंग्रामेदेशविप्लवे आपद्यपिचकष्टायांसद्यःशौचंविधीयते दानेतुलापुरुषदानादौ। विवाहेचा
रब्धे। देशविप्लवेराष्ट्रभङ्गे चाशौचाभावः राग्रामेमृतस्यान्येषांसद्यःशौचंभवतिकष्टायामापदिग्रासाभावेनप्रा
णनाशेसंभाव्यमानेप्रतिग्रहेकर्त्तव्येसूतकन्नभवतिइत्यर्थः यमः दैवभयेसमुत्पन्नेप्रधानाङ्गे विनाशिते पूर्व
संकल्पितेचार्थेतस्मिन्नाशौचमिष्यते। दैवभयेदुर्भिक्षोपसर्गमरणादौजातेप्रधानांगेनृपतौपरचक्रेणना
शिते। राष्ट्रोपप्लवेसत्यशौचंस्वस्वजात्युक्तंनभवतीत्यर्थः। पूर्वसंकल्पितंयत्किंचित्पुष्करिण्यादिधर्मकार्यमशौ
चात् पूर्वमारब्धंतत्रसर्वत्रजननेमरणेसत्यशौचंनभवतीत्यर्थः अत्रचसमस्तएवप्रकरणेतत्तत्कार्यविशेष
एवाशौचाभावोनसर्वकार्येअशौचाभावइत्यवधातव्यम्॥ इतिरुद्रधरकृतौशुद्धिविवेकेजननमरणयोः शु
द्धिप रिच्छेदः॥ ॥अथाधिकारिणः तत्रमरीचिः मृतेपितरिपुत्रेणक्रियाः कार्याःप्रयत्नतः बहवःस्युर्यदापु
त्राःपितुरेकत्रवासिनः सर्वेषामनुमतंकृत्वाज्येष्ठेनैकेनयत्कृतम् द्रव्येणचाविभक्तेनसर्वैरेवकृतंभवेत्॥

तैरित्यर्थः उच्छिन्नाबन्धवो यस्य स उच्छिन्नबन्धुस्तस्य रिक्थात् धनात् ल्यब्लोपे पंचमी तेन सर्वबन्धुहीनस्य
धनप्रदायकस्मै चित् तद्द्वारा तदौर्ध्वदैहिकं कारयेदित्यर्थः तथा पूर्वाक्रिया मध्यमाश्च तथा चैवोत्तराः स्मृताः
त्रिप्रकाराः क्रियाश्चैतास्तासां भेदान् शृणुष्व मे आदाहाद्या यायुधादिस्पर्शाद्यन्ताश्च याः क्रियाः ताः पूर्वा। मध्यमामा
सिमास्येकोद्दिष्टसंज्ञकाः प्रेते पितृत्वमापन्ने सपिण्डीकरणादनु क्रियन्ते याः क्रियाः पित्रोः प्रोच्यन्ते ता नृपोत्त।
राः। तत्र विभागमाह स एव। पितृमातृसपिण्डैस्तु समानसलिलैस्तथा सङ्घातान्तर्गतैर्वापि राज्ञा वा धनहारि
णा पूर्वाः क्रियास्तु कर्त्तव्याः पुत्राद्यैरेव चोत्तराः दौहित्रैर्वा नरश्रेष्ठ कार्यास्तत्तनयैस्तथा मृताहनि च कर्त्तव्याः स्त्री
णामप्युत्तराः क्रियाः प्रतिसंवत्सरं यावत् एकोद्दिष्टविधानतः अत्र पितृमातृसपिण्डादयः पूर्वोक्रियां कुर्यु।
र्नोत्तरां। मध्यमक्रियायां त्वेषामनियमः पुत्राद्या भ्रातृसंततिपर्यन्ता एवोत्तरक्रियायामधिकारिणः। दौहित्रेति।
ति। पुत्रिकापुत्रविषयकमिति कल्पतरुः गौतमः पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डः शिष्या वा दद्युः तदभावे ऋ
त्विगाचार्यौ। एतच्च भ्रात्राद्यभावे सति द्रष्टव्यं। तथा च प्रचेताः पुत्रो भ्राता पिता वापि मातुले गुरुरेव च एते पिंड
प्रदा ज्ञेयाः सगोत्राश्चैव बान्धवाः भ्रातेत्यविशेषोपदानात् कानिष्ठ मन्त्रविवक्षितम् तेन पत्न्यभावे कनिष्ठभ्रा

पितृभवतितस्तापितृवत् यथापितापुत्रस्यश्राद्धादिकंकरोति तथाऽसपिण्डोपिगुरुरशौचादिकंकृत्वाश्राद्धं
कुर्य्यात् तथात्रयाणामाश्रमाणांचकुर्य्यादाहादिकांक्रियां यतेःकिञ्चिन्नकर्तव्यंनचान्येषांकरोतिसः तथा
भ्रातुर्भ्रातास्वयंचकेतद्भार्याचेन्नविद्यते तस्यभ्रातृसुतश्चैकेयस्यनास्तिसहोदरः अत्रसहोदराभावेभ्रा
तृपुत्रस्याधिकारबोधनात् वहूनामेकजातानांयद्येकःपुत्रवान्भवेत् सर्वेतेनैवपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्र
वीत् इतिमनुवचनेपितृव्यादीनांपुत्रित्वातिदेशकत्वंतुभ्रातृपुत्रस्यपुत्रत्वातिदेशकमितिव्यक्तमेवप्रती
यते अन्यथापुत्रत्वाद्भ्रातृपुत्रस्यैवाधिकारःस्यात् यावद्वचनंहिवाचनिकमितिन्यायाच्चभ्रातृपुत्रस्यपुत्रत्वाति
देशकत्वमनुवचनमित्यवसीयते एवंचैतत्तुल्यतयावह्वीनामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत्। सर्वास्तेनैवपु
त्रेणपुत्रिण्योमनुरब्रवीत् इत्यतिदेशेसत्यपिसपत्नीपुत्रे — पत्युरेवाधिकारः नचैवंपितृव्यानांसपत्नीमातु
श्चपुत्रित्वातिदेशेकिंफलमितिवाच्यम् पुत्रित्वातिदेशेनपुन्नामनरकगमनाभावस्यसपत्नीमातुश्चपुत्रित्वे
सपिण्डनसंभवस्यचफलस्यविद्यमानत्वात् तथादत्तानांचाप्यदत्तानांकन्यानांकुरुतेपिता चतुर्थेहनिता
सांषांकुर्वीरन्सुसमाहिताः दत्तानांवागदत्तानामित्यर्थःमातामहनदौहित्राःकुर्वन्त्यहनिचापरे तेपितेषाम्प्र

यापुत्रीसापिपिंडप्रदाभवेत् तस्यपिंडान्दशैतानूवाएकाहेनैवनिःक्षिपेदित्यादिवाक्यानिपुत्राभावेदुहितुरधि
कारबोधकानीतिरत्नाकरेव्यवस्थापितंतच्चम्लाद्धकल्पतरुस्मृतिसारकृतोर्नानुमतं ताभ्यांसिद्धवत्पुत्राभावेप
त्न्यास्तदभावेसहोदरस्येत्येवमेवलिखनात् व्यवहारोपितदुभयानुसारी अतोव्यवहारानुरोधेनरत्नाकरलि
खितमप्युपेक्षितं अत्रचापुत्रस्यचयापुत्रीसादिवाक्यानिसपिण्डाद्यभावेदुहित्रधिकारवोधकानीतिव्यवस्था
पयितव्यं यत्रतुव्यवहारविरोधोनापत्तितत्रयथारत्नाकरमेवव्यवस्था मार्कण्डेयपुराणे स्त्रीणामप्येवमे
वैतदेकोद्दिष्टमुदाहृतं सपिंडीकरणंतासांपुत्राभावेनविद्यते प्रतिसंवत्सरंकार्यमेकोद्दिष्टंनरैः स्त्रियःमृताह
नियथान्यायंनृणांयद्वदिहोदितं स्त्रीणामप्येवेति यादृशेनसंवन्धेनपितृव्यत्वादिना पुरु षाणामेकादशाहा
दिनादृशेनसंवन्धेन पितृव्यपत्नीत्वादिनास्त्रीणामपितत्कार्यमित्यर्थः तदेषप्रकरणार्थः मृतस्यत्रिविधाक्रि
याभवति पूर्वामध्यमाउत्तराचेति तत्रदाहमारभ्याशौचांतंयावत् पिंडदानादिकाक्रियापूर्वाक्रिया अशौचा
पगमानंतरमेकादशाहादिसपिंडनपर्यन्तामध्यमा तदूर्ध्वमेकोद्दिष्टरूपाउत्तरा तत्रत्रयोदशविधानामपिपु २८
त्राणांत्रिविधासुक्रियास्वधिकारः तेषुचौरसःश्रेष्ठः तदभावेपुत्रिकापुत्रः ततःपूर्वपूर्वाभावेउत्तरोत्तरोधिकारी

कारी। तदभावे पतिः। तदभावे सपत्नीपुत्रः। तदभावे स्नुषा तदभावे पौत्रः। तदभावे प्रपौत्रः। तदभावे सपिंडाः। त
दभावे सकुल्याः। तदभावे पितृसपिंडा इति श्राद्धमंजरी। शूद्रस्यापरिणीतस्य द्विवर्षोर्द्ध्वं पूर्वक्रियामात्रम्।
तत्र भ्रात्रादिरधिकारी। परिणीतस्य त्रिविधा क्रिया तत्र पुत्रादिरधिकारी पूर्ववत्। केचित्तु अष्टमासषड्वर्ष
स्य त्रैवर्णिकस्य स्त्रीशूद्रयोश्चापरिणीतयोस्त्रिविधापि क्रिया। अनुग्रहादिना। न त्वावश्यकीत्याहुरिति। भ्रा
द्धकस्य स्मृतिसारे। गुरुकुलस्थितस्य शिष्यस्य भ्रातृपित्राभावे गुरुरधिकारी गुरोरपि पुत्रपत्नीभ्रातृहीनः
स्य शिष्यः यजमानस्यान्याभावे ऋत्विगिति॥ अथानधिकारिणः। तत्र याज्ञवल्क्यः न ब्रह्मचारिणः कुर्यु
रुदकं पतितानां च पाखण्डमाश्रितास्तेनानन्नास्थानविकर्मिणः गर्भभर्तृद्रुहश्चैव सुराप्यश्चैव योषितः।
उदकशब्देनात्र प्रकरणाद्दाहादिकमपि लक्ष्यते साहचर्यात्। पाखण्डा वेदप्रामाण्यास्वीकर्त्तारः। स्तेना अत्र ब्रा
ह्मणसुवर्णातिरिक्तविषयकचौर्यवृत्तयः। ब्राह्मणसुवर्णहारिणः पतितत्वेनैव ग्रहणात्। व्रात्याः स्वस्वो
पनयनकालेऽकृतोपनयनाः। विकर्मिणः आलस्याद्दुश्रद्धया चास्वकर्मत्यागिनो निंदितकर्मकर्त्तारश्च॥
सुराप्य इति मद्यपायिकाः एतच्च त्रैवर्णिकस्त्रीविषयं एते ब्रह्मचारीप्रभृतयोऽन्यस्योदकं न कुर्युः मनुः आदि

रसलक्षणं तत्र विष्णुः अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति स्वे क्षेत्रे स्वयमुत्पादितः प्रथम पुत्रः मनुः संस्कृतायां च भा
र्यायां स्वयमुत्पादयेत्तु यम् तमौरसं विजानीयात्पुत्रं प्रथम कल्पितं देवलः सवर्णायां संस्कृतायां स्व य
मुत्पादितमौरसं पुत्रं विद्यादिति सवर्णा समानवर्णा अत्र सावर्ण्यं द्विजातित्वेन विवक्षितं यदि क्षत्रिया
ल्लादिनैव सावर्ण्यं विवक्षितं स्यात्तदा ब्राह्मणस्य विवाहितयोः क्षत्रियावैश्ययोः स्वयमुत्पादितः सुत
औरसो न स्यात् पुत्रान्तरेषु तस्यान्तर्भावो नास्त्येव अतस्तस्यौरसत्वमेव तत्र शूद्रामात्रत्यागाय सवर्णाग्रह
णमिति पारिजातः अयमर्थः विवाहितासु ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यजातीयासु भार्यासु स्वयमुत्पादितः पुत्र औ
रसः अथ क्षेत्रजलक्षणम् विष्णुः नियुक्तायां सपिण्डेनोत्तमवर्णेनोत्पादितः क्षेत्रजो द्वितीयः मनुः यस्त
ल्पजः प्रमीतस्य क्लीबस्य व्याधितस्य वा स्वधर्मेण नियुक्तायां स ज्ञेयः क्षेत्रजः सुतः तल्पं कलत्रम् तत्रजा
तः प्रमीतस्य मृतस्य क्लीबस्य नपुंसकस्य व्याधितस्य अपत्योत्पादनप्रतिबन्धकदुश्चिकित्सरोगवतः स्वध
र्मेण घृताभ्यक्तत्वादिना नियुक्तायां पतिश्वशुरादिभिरनुज्ञातायां तदयमर्थः मृतस्य वाक्षमस्य वा भार्या
यां पतिश्वशुरादिनियोगेन देवरेणान्येन वोत्कृष्टजातीयेन घृताभ्यङ्गादिमता उत्पादितः क्षेत्रजः पुत्रः स च

सुतः द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयंतु तुपितुः पितुः अथ पौनर्भवलक्षणम् विष्णुः चतुर्थः पौनर्भवः या तु पत्या परित्य=
क्ता विधवा स्वेच्छया अथवा उत्पादयेत्पुनर्भूत्वा स पौनर्भव उच्यते पुनर्भूत्वा पुनः पुरुषान्तरेण सवर्णेनात्मानं
विवाह्य यं पुत्रमुत्पादयेत् स पौनर्भवः याज्ञवल्क्यः क्षतायां वाक्षतायां वा जातः पौनर्भवः सुतः कात्यायनः ॥
क्लीबं विहाय पतितं या पुनर्लभते पतिम् तस्यां पौनर्भवो जातो व्यक्तमुत्पादकस्य सः अथ कानीनः तत्र विष्णुः
। कानीनः पंचमः तथा या पितृगृहे संस्कृता कामादुत्पादयेत्सुतम् स कानीनो मातामहस्य भवतीत्याह तदेवं
कन्यादशायामेव सवर्णेन यः पुत्र उत्पादितः स कानीनकः स मातामहस्यैव श्राद्धकारी यदि तु तस्याः परिणेता
पि निरपत्यो भवति तदा तस्यापि श्राद्धकारी सः तथा च ब्रह्मपुराणे अदत्तायां च यो जातः सवर्णेन पितुर्गृहे।
स कानीनः सुतस्तस्य यस्मै सा दीयते पुनः यदि तु कानीनस्य मातामहो निरपत्यः कन्यापरिणेता च निरप=
त्यस्तदा द्वयोरपि स श्राद्धकारीति पारिजातः अथ गूढोत्पन्नः विष्णुः गूढोत्पन्नः षष्ठो यस्य तल्पजस्तस्यासौ
मनुः उत्पद्यते गृहे यस्य न च ज्ञायेत कस्य चित् स गृहे गूढ उत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्य तल्पजः तल्पं दाराः यस्य त
ल्पजो यस्य भार्यायां जातस्तस्य पुत्रः स भवति वीजिनोऽपरिचयान्मातृजातीयश्चासौ यदि हीनजातीयसंगमशं

तापथमत एवबन्धूनाहूयराज्ञेचकथयित्वास्वगृहमध्येस्वगृह्योक्तविधिनाअग्निस्थापनादिकृत्वा आद्याएवा
ज्यभागामहाव्याहृतिसर्वप्रायश्चित्तप्राजापत्यस्विष्टकृद्धोमानन्नित्यान्कृत्वानत्रनैमित्तिकंव्याहृतिहोमंकुर्यात् ततोहोमा
न्तरवत् संस्रवप्राशनादिपूर्णहोमान्तंकृत्वापुत्रंप्रतिगृण्हीयात् अदूरबान्धवसन्निकृष्टंस्वजनभूतमित्यर्थः तदभा
वेसन्निकृष्टमेव एवशब्दोऽप्यर्थः तेनतदभावेऽसन्निकृष्टमपीत्यर्थः अत्रराजनिवस्युषुचनिवेदनंदृष्टार्थमे
वतस्यधनग्रहणेनिःशंकत्वार्थेनत्वदृष्टाऽर्थमतोनिवेदनेनेषानधर्मविश्लेषः एवंचव्याहृतिहोमस्यपुत्रप्रतिग्र
हांगत्वात् व्याहृतिमन्त्रपाठेचस्त्रीशूद्रयोरनधिकारात् स्त्रीशूद्रयोर्दत्तकःपुत्रोनभवतीत्येवेति मनुःकस्य
गोत्रेजनयितुर्नहरेद्दत्रिमःसुतःकस्यगोत्रानुगःपिण्डोव्यपैतिददतःस्वधा अस्यार्थःदत्तकस्यजनकगोत्रे
नावतिष्ठुतेनचतद्धनभागोभवति।जनकस्यपिंडदानेश्राद्धेदत्तकस्यनाधिकारःकिन्तुयेनगृहीतस्तस्यैवपिंडश्रा
द्धादावधिकारःतद्धनगोत्रग्राहकत्वंचभवति॥अथक्रीतः।विष्णुः।क्रीतश्चनवमःमनुःक्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थे
मातापित्रोर्यमंतिकात् सतुक्रीतःसुतस्तस्यसदृशोऽसदृशोपिवा अस्यार्थःमातापित्रोःसकाशात् यःक्री
णीयात्सक्रीतःपुत्रःक्रेतुरेवपिण्डप्रदःसदृशःसवर्णःअसदृशोऽसवर्णः इतिपारिजातः।प्रकाशका

पिंडप्रदः निजपित्रादीनां च पिण्डप्रदत्वं तस्यातिशून्यमेव तत्रप्रकारः शुभसमये पुत्रकर्त्तास्नातः किञ्चिद्दभीष्टंव
स्तु दत्वा त्वं मम पुत्रो भवेति वदेत् तव पुत्रभूतोस्मीति स प्रति वदेत् वस्तुदानमत्राचार प्राप्तं न त्वावश्यकं पुत्र
त्वकरणे च तदुभयोरनुमतिरेव प्रयोजिका तेन वाक्यविशेषस्य न पुरस्कारः अथ शूद्रापुत्रः विष्णुः यत्रक्कचनोत्पा
दितस्तु द्वादशः यत्रक्कचनेति ऊढायाम् अनूढायां वा शूद्रायामित्यर्थः एवमेव रत्नाकरः तच्च शूद्रापुत्रस्य
द्वादशत्वं कल्पांतरमेव वस्तुतस्त्रयोदशत्वमेव कृत्रिमस्यैव वहुषु वाक्येषु द्वादशत्वेन पाठात् विष्णुस्मृ
तौ तु कृत्रिमः पुत्रः परिगणित एव नेति तत्र शूद्रापुत्रस्य द्वादशत्वं। मनुः यब्राह्मणस्तु शूद्रायां कामादुत्पा
दयेत्सुतं सपारयन्नेव शवस्तेन पारशवः स्मृतः पारयन्नेव पितृत्वाभिमतस्य किञ्चिदुपकुर्वन्नेवाऽल्योप
कारित्वात् पारशवः स च जनयितुः पिंडप्रदः एवं चानूढशूद्राजातस्य पुत्रस्य जनकशूद्रस्याद्धाद्धावतितरा
मधिकारः यत्र च शूद्रस्य विवाहिता भार्यास्ति तथाविधः पुत्रश्च तत्रापि स पुत्र एवाधिकारीति। वृहस्पतिः।
पुत्रास्त्रयोदश प्रोक्ता मनुना ये तु सर्वशः संतानकारणं तेषामौरसः पुत्रिकस्तथा आज्यं विना यथा तैलं सद्भिः

ह्यातुल्यो भवति। एकः पिंडः स्वधासंबंधी येषां ते एकपिंडस्वधाः तेषां दशममवधीकृत्य परतो धर्मनिवृत्तिरशौचा
दिनिवृत्तिः सप्तममवधीकृत्य परतो दायनिवृत्तिः। तृतीयमवधीकृत्य स्वधानिवृत्तिः श्राद्धादिनिवृत्तिः अन्यथा च
तुर्थादर्वाक् पिंडनिवृत्तौ सप्तमादर्वाक् ऋक्थविच्छित्तौ एकादशादर्वाक् अशौचनिवृत्तौ पापवान् भवतीत्यर्थः।
।मत्स्यपुराणे लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पित्राद्याः पिंडभागिनः पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं साप्तपौरुषं इदं प्रकारांतर
मेव कूर्मपुराणे अप्रत्तानां तथा स्त्रीणां सापिंड्यं साप्तपौरुषं प्रत्तानां भर्तृसापिंड्यं प्राह देवः पितामहः अप्रत्तानामवि
वाहितानां प्रत्तानां विवाहितानां एवं च रत्नाकरलिखितेन हाक्यपर्यालोचनया यद्यपि वचनं प्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुष
मिति सापिण्ड्यमप्रत्तिपादितं तत्तु वाग्दानोत्तरविषयमिति प्रतिभाति कन्यानामपि सप्तपुरुषावधि सपिंडत्वव्य
वहारात् अत्र च प्रकरणार्थः अशौचभागिनां समं मृतस्य च प्रसूतस्य च बीजिपर्यन्तगणनया सप्तपुरुषा
भ्यन्तरत्वे सपिंडता भवति दशमपुरुषाभ्यन्तरत्वे समानोदकता भवति सैव सकुल्यता ततः परमस्मात्पुरुषात्
अयं जात इति ज्ञानाभावे अस्मत्कुलजा इत्येवमाकारज्ञानमात्रगोचरा गोत्रजा इत्युच्यन्ते। दशमपुरुषाद
नन्तरं ज्ञायमानजन्मनामत्वे वान्धवपदव्यपदेशः पक्षिण्यशौचविधानं च प्रकरणान्तरादेवेति इति सद्धा

हस्तेउभयोर्हस्तयोरित्यर्थः ब्रह्मपुराणे पादयोर्द्वे गृहीत्वाचसुप्रक्षालितपाणिना आचम्यतुततःशुद्धः॥
स्मृत्वाविष्णुंसनातनं पादयोर्द्वे प्रतिपादमेकैकामृद्यावौधायनः मूत्रवद्रेतसःसंसर्गे शौचमितिशेषः॥
शंखः मृत्तिकातुसमुद्दिष्टात्रिपर्वपूर्य्यतेययाइदंमृत्तिकापरिमाणकथनंगुदंविहायनत्ररसः अर्द्धप्रसृति
मात्रातुप्रथमामृत्तिकास्मृता द्वितीयाचतृतीयाचतदर्द्धपरिकीर्तिताः ऋष्यशृङ्गः यस्मिन्स्थानेकृतंशौचंवारि
णानत्तुशोधयेत् नशुद्धिस्तुभवेतस्यमृत्तिकायोनशोधयेत् मृत्तिकासङ्ख्यामुक्त्वामनुः एतच्छौचंगृहस्थानां॥
द्विगुणंब्रह्मचारिणां त्रिगुणन्तुवनस्थानांयतीनांच चतुर्गुणं आपस्तंबः अन्हिशौचंयथाप्रोक्तंनिशपर्द्धं
न्तुतद्दिष्यते पथिपादस्तुविज्ञेयआर्तःकुर्याद्यथावलं पथीति यत्रमार्गेविलंबेसतिचौरादितोऽनिष्टशंकाभ
वतितत्परं आतोरोगी यमः सकर्द्दमासुरथ्यासुप्रविश्यग्रामसंकरं जंघाभ्यांमृत्तिकास्तिस्रःपद्भ्यांतु॥
द्विगुणाःस्मृताः अथप्रक्षालनादिशुद्धिः अङ्गिराः ऊर्ध्वन्नाभेःकरौमुक्त्वायदंगमुपहन्यतेतत्रस्नानम ध
स्तात्तुक्षालनेनैवशुद्ध्यति इंद्रियेचप्रविष्टंस्यादमेध्यंयदिकुत्रचित् मुखेपिसंस्पर्शगतेतत्रस्नानंविशोधनं॥
विष्णुः नाभेरधस्तास्रवाहुषुचकापिकैर्मलैःसुराभिर्मद्यैर्वापिहतोमृत्तोयैस्तदंग प्रक्षाल्याचम्यानद्भिःतःशु

मेदित्यर्थः॥विष्णुः पञ्चनखास्थ्यस्नेहस्पृष्ट्वाचमेत् चाण्डालम्लेच्छभाषणेचापञ्चनखास्थिमस्पृश्येत्यर्थः पञ्चनखास्थि आपस्तम्बः रिक्तपाणिर्वयसउद्यम्यापउपस्पृशेत् शक्तिविषयेनमुहूर्त्तमप्यप्रयतःस्या
त्। रिक्तपाणिः शून्यहस्तोवयसेपक्षिणेउद्यम्यपाणिमाचमेदित्यर्थः हारीतः देवतामभिगन्तुकामआ
चामेत् तथानोत्तरेदनुपस्पृश्यजलपारगमनेपूर्वमाचमितव्यमित्यर्थः यमः उत्तीर्योदकमाचम्यावतीर्यो
पउपस्पृशेत्। एवंस्यात्छ्रेयसा — युक्तोवरुणश्चैवपूजितः मन्वङ्गिरोबृहस्पतयः सुप्त्वाक्षुत्वाथभु=
क्त्वाचनिष्ठीव्योक्त्वानृतंवचः पीत्वापोऽध्येष्यमाणश्चआचामेत् प्रयतोपिसन् क्षुत्वान्छिक्कांकृत्वेत्यर्थः
अत्रशयनादिकृत्वाद्विराचमनंकर्त्तव्यम् वेदाध्ययनपूर्वकालेचद्विराचमनमित्यर्थः वायुपुराणे निष्ठी
वनेतथाभ्यङ्गे तथापादावसेचनेउच्छिष्टस्यचसंभाषादशुच्युपहतस्यच संदेहेषुचसर्वेषुशिखांमु
क्त्वातथैवच विनायज्ञोपवीतेननित्यमेवमुपस्पृशेत् उष्ट्रवायससंस्पर्शेदर्शनेचान्त्यजन्मनाम्। निष्ठीव
नंमुखेनश्लेष्मत्यागः निष्ठीवनादौकृते आचमनं सन्देहेषुचाचमननिमित्तसंशयेषुच आचमनंकर्त्त
व्यंशिखांमुक्त्वाविनायज्ञोपवीतेनत्येनाभ्यांशिखामोचनेयज्ञोपवीतत्यागश्चाचमननिमित्तमुक्तंतेनै

स्यत्रभूमितुल्यास्तुताः स्मृताः मनुः नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽङ्गं नयन्ति याः। मुख्यामुखभवा विप्रुषोऽङ्गं नय
न्ति या तैस्ता उच्छिष्टं न कुर्वत इत्यर्थः अंगगतासु च द्विरोमक्लेदनकरणास्समास्वाचमनं तथा पैठीनसिः द्विरोम
क्लिन्ने ष्वाचामेत् अत्यङ्गिरसो मधुपर्के तु सोमे च अप्सु प्राणाहुतीषु च नोच्छिष्टस्तु भवेद्धि प्रोयथात्रैवं चनं
तथा अप्सु अपोशाने एवमेव कल्पतरुः प्राणाहुतीषु पंच ग्रासं शानातपः दंतलग्ने फले मूले भक्ष्ये स्नेहे तथैव च
तांबूले चेक्षुखण्डे च नोच्छिष्टो भवति द्विजः फलेति क्षकषाये जातीफलादौ समाचारादित्याहुः प्रामाणिकाः। भ
क्ष्ये कटुकषाये मनुः उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथंचन अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् द्रव्यहस्तो
दुग्धादिहस्त एवाचान्तः शुचितां प्राप्नुयादिति रत्नाकरः। द्रव्यमत्रान्नपानव्यतिरिक्तमित्याचारादर्शः बृहस्पतिः प्र
चरंश्चान्नपानेषु यदोच्छिष्टमुपस्पृशेत् भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचम्य प्रचरेत्पुनः प्रचरन् परिवेषणं कुर्वाणः
अन्नपानेषु स्नेहपक्वादिष्विति रत्नाकरः भूमिनिहितस्य तु द्रव्यास्पृश्यत्वं तथा अरण्ये तु दके रात्रौ चौरव्याघ्रा
कुले पथि कृत्वा मूत्रं पुरीषं च द्रव्यहस्तो न दुष्यति शौचं तु कुर्यात्प्रथमं पादौ प्रक्षालयेत्ततः उपस्पृश्य तदभ्यु
क्ष्य गृहीतं शुचितामियात् आपस्तम्बः कृत्वा मूत्रं पुरीषं च द्रव्यहस्तः कथंचन भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा स्नानं

विष्णूक्तं एतच्च सर्वं द्विजास्थिस्पर्शे अन्यत्र तु कामकृते वसिष्ठः मानुषास्थि स्निग्धं स्पृष्ट्वा त्रिरात्रमशौचं अस्निग्धे
त्वहोरात्रमिति अत्र सर्वैकवाक्यतया यमर्थः भक्ष्यपंचनखास्थिस्पर्शे दोषाभावः अभक्ष्यपंचनखास्नेहा=
स्थिस्पर्शे आचमनं सस्नेहब्राह्मणास्थिस्पर्शेऽकामकृते स्नानमात्रम् कामकृते स्निग्धास्निग्धब्राह्मणास्थिस्प
र्शे स्नाने गोस्पर्शने सूर्यदर्शने विष्णुस्मरणं निःस्नेहब्राह्मणास्थिस्पर्शे अकामकृते आचमनमात्रम् ब्राह्मणेतर
मानुषसंबंधिस्निग्धास्थिस्पर्शे कामकृते त्रिरात्रमशौचं अस्निग्धब्राह्मणेतरास्थिस्पर्शेऽकामकृतेऽहोरात्रमशौ
चम् मनुः वांतो विरक्तः स्नात्वा च घृतप्राशनमाचरेत् आचामेदेव भुक्त्वान्नं स्नानं मैथुनिनः स्मृतं वान्तः कृतवमनः
विरक्तः कृतविरेकः प्रकृताधिकविरेकवान् एवं भूत्वा स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यतीत्यर्थः मिलितं चैतद्द्वयं निमि=
त्तम् मैथुने दुःस्वप्ने वमनविरेकयोरिति विष्णुवचनादिति रत्नाकरः आचामेदित्यादि अन्नं भुक्त्वा वांत आचामे
देव न स्नायात् तेन दिनांतरे वमनविरेकयोः स्नाननिमित्तत्वमित्यर्थः स्नानं मैथुनिन इत्यपि ऋतुकालमैथुनविषयं
तथा च शातातपः ऋतौ तु गर्भशंकित्वात् स्नानं मैथुनिनः स्मृतं अनृतौ तु सदा कार्य्यं शौचं मूत्रपुरीषवत् मूत्रपुरीष
वदिति लेपाल्पत्वभूयस्त्वविषयतया व्यवस्थितं यमः अजीर्णेऽभ्युदिते वांते श्मश्रुकर्मणि मैथुने दुःस्वप्ने दुर्जन=

शुद्ध्यति इत्यङ्गिरोवचनात् अधःस्पर्शेनुक्षालनं आचमनमुभयत्र बौधायनः चाण्डालेनसहाध्वगमनेसचै
लस्नानम् इदंचकामकृतविषयं चांडालस्यमुख्यतयातत्सहगमनविषयमित्यर्थ इतिरत्नाकरः पाराशरः चै
त्यवृक्षश्चितिर्यूपश्चांडालःसोमविक्रयी एतांस्तुब्राह्मणःस्पृष्ट्वासचैलोजलमाविशेत् बौधायनः शुनोपहतःसचैलो
जलमवगाहेतप्रक्षाल्यवातंदेशमग्निनासंस्पृश्यपुनःप्रक्षाल्यपादौचाचम्यप्रयतोभवति शुनोपहतः शुनास्
पृः अत्रनाभेरूर्ध्वेस्पर्शेस्नानंनाभेरधःस्पर्शेप्रक्षाल्याचमनंचेतिव्यवस्थितोविकल्प इतिरत्नाकरः हारीतः श्वप
चमुष्टिकप्रेतहारकशवादिसंस्पृश्यदेवीरापइत्येताभिरंतर्जलेस्नातःपूतोभवति श्वपचः श्वखादकः टीक
इतिप्रसिद्धः मुष्टिकः शवर इतिरत्नाकरः देवीरापइत्येताः देवीरापोअपान्नपादित्याद्यास्तिस्रऋचः अयंचप्रयो
गोवारंवारस्पर्शे अन्यथास्नानमात्रं तथा अजीर्णवांतश्मश्रुकर्माऽयोनिपशुदिवामैथुनगमनेच अयोनियोनि
व्यतिरिक्तमंगं पशुर्गवादिः दिवादिने एतेषुमैथुनगमने अजीर्णवांतश्मश्रुकर्मणोश्चस्नानमित्यर्थः पराशरः
श्वकाकैरवलीढस्यनखैर्विदलितस्यच अद्भिःप्रक्षालनंशौचमग्निनाचोपचूडनं अवलीढस्यजिह्वयास्पृष्टस्या
उपचूडनेशिरो भिन्नांगेवह्निज्वालयास्पर्शनं च्यवनः श्वानंश्वपाकंप्रेतधूमंदेवद्रव्योपजीविनंग्रामया=

ति भाण्डादिवानदापुरुषादेरशौचाभावः तद्विषयमेवमार्जारश्चसदाशुचिरितिविष्णुवचनमितिव्यवस्थेत्याचारादर्=
र्शः पैठीनसिः अनुदकमूत्रपुरीषकरणे सचैलस्नानं उदकव्यतिरेकेण मूत्रपुरीषोत्सर्गानंतरं शौचविलंबे शौचं
कृत्वा स्नानमित्यर्थः ब्रह्मपुराणे उच्छिष्टेनाथविप्रेण विप्रस्पृष्टस्तु नाहशः उभौ स्नानं प्रकुरुतः सद्य एव विशु
ध्यतः लघुहारीतः श्वविष्ठाकाकविष्ठा वा काककगृध्रनरस्य च अधोच्छिष्टश्च संस्पृश्य सचैलो जलमाविश
त् ऊर्ध्वोच्छिष्टस्तु संस्पृष्टः प्रायश्चित्तं समाचरेत् उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति अधोच्छिष्टो मूत्राद्यु
त्सर्गेणाशुद्धः ऊर्ध्वोच्छिष्टो भोजनोच्छिष्टः जलमाविशत् सचैलं स्नायादित्यर्थः सर्वत्र चात्र प्रकरणे जलमा
विशेदित्यादिवाक्यानि वरुणस्नानोपलक्षकानीत्याचारादर्शः शंखः रथ्याकर्दमतोयेन ष्ठीवनाद्येन पुनः नाभेरू
र्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुद्ध्यति अत्र च प्रकरणे एषु नैमित्तकस्नानेषु मंत्र तर्पणे न स्तः तथा चापस्तं
बः अस्पृश्यस्पर्शने वान्ते अश्रुपाते क्षुरे भगे स्नानं नैमित्तिकं प्रोक्तं दैवपैत्रविवर्जितं। जलाशयमज्जनासं
भवे उष्णोदकेनाप्येतत्स्नानं कर्त्तव्य तथा च शंखः नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियामंगलकर्षणं तीर्थाभावे पि कर्त्त
व्यमुष्णोदकपरोदकैः क्रियांगं देवपूजादिक्रियांगं मलकर्षणमभ्यङ्गपूर्वकं यदा तु रोगादिवशादुष्णोद=

लोहस्यचविनिर्द्दिशेत् एतदपिस्नेहादिलेपयुक्तविषयं पैठीनसिः त्रपुसीसकानांगोमयतुषैः तथाउच्छिष्ट
स्नेहसंस्पर्शेक्षारोदकाभ्यामब्जस्यच अब्जस्यशंखशुक्त्यादेः बौधायनः तैजसानान्तुपात्राणामुच्छिष्टोपहा
तानांत्रिः सप्तकृत्वः परिमार्जनं परिमार्जनेद्रव्याणिमृद्गोमयभस्मानिमूत्रपुरीषलोहितरेतः प्रभृत्युपहता
नांपुनः करणंगोमूत्रेवासप्तरात्रंपरिस्थापनंमहानद्यांवा एवमश्ममयानांच आलाबूविल्ववैदलानांगोबा
लैः परिमार्जनंनलवेणुकुशस्थूणानांगोमयोदकेनप्रक्षालनंत्रिः सप्तकृत्वः परिमार्जनमेकविंशतिवारानि
त्यर्थः वैदलानांवेणुदलादिनिर्मितानामित्यर्थः शातातपः गवाघ्रातेषुकांस्येषुशूद्रोच्छिष्टेषुवापुनः दश
भिर्भस्मभिः शुद्धिः श्वकाकोपहतेषुच अंगिराः गण्डूषंपादशौचंचयः कुर्यात् कांस्यभाजने भूमौनिक्षि
प्यषण्मासान्पुनराकरमाविशेत् यदस्यार्षत्वात्विभक्तिव्यत्ययेनसप्तम्यर्थेप्रथमा आकरमाविशेत् ।
अग्नौदहेत् शंखः सूतिकोच्छिष्टभांडस्यसुरामद्यहतस्यचत्रिः सप्तमार्जनैः शुद्धिर्नतुकांस्यस्यभाजने भां
डस्यभाजनस्यसौवर्णादेः सुरागौडीपैष्टीमाध्वीत्रिधा तद्व्यतिरिक्तंपनसादिसंभवमद्यम् ताभ्यांचोपहत
स्यत्रिः सप्तमार्जनैरेकविंशतिमार्जनैः शुद्धिः कांस्यस्यतुनेयंशुद्धिः किंतुसकृदुपहते अग्नौप्रतापनंएभिरस

त् शुद्ध्यन्ति। मूत्रपुरीषरेतःप्रभृतिभिः शारीरैर्मलैरल्पकालमुपहतानि तैजसपात्राणि सप्तरात्रं गोमूत्रे महानद्यां वा
स्थापनात् शुद्ध्यन्ति। अनेकवारं मूत्राद्युपहतानि शवसूतिकारजस्वलोपहतानि च वारत्रयं क्षारोदकप्रक्षा
लनानन्तरं यावत्सहनमग्नौ प्रतापनात् शुद्ध्यन्ति। चिरकालं व्याप्य वारं वारं मूत्रादिभिरुपहतानि पुनर्घटनेन
शुद्ध्यन्ति। देवलः लोहानां दहनाच्छुद्धिर्भस्मना गोमयेन वा दहनात् खननाद्धापि शैलानामम्भसापि वा। काष्ठा
नां तक्षणाच्छुद्धिर्मृद्गोमयजलैरपि। मृण्मयानां तु पात्राणां दहनाच्छुद्धिरिष्यते। अत्र दहनादिरत्यन्तोपघात
विषयं अन्यथा भस्मना गोमयेन वा। शैलशिलाभाजनं तत्रापि अत्यन्तोपघाते दहनेन खननेन वा अन्यथा ज
लेन। काष्ठभाजनानामपि सलेपोपघाते तक्षणादन्यत्र जलेनैवेति व्यवस्था मृण्मयानामत्यन्तानुपहतानां पुनः
पाकः अत्यन्तोपहतानां मृण्मयानां दारवाणां च त्यागः। तथा च विष्णुः दारवं मृण्मयं च जह्यात् तच्चात्यन्तोपहत
मिति। पूर्वं प्रस्तुतं कश्यपः सिकताभिर्दन्तशृङ्गशंखशुक्तीनां। सिकताभिर्जलयुक्तबालुकाभिः अत्यन्तोपघा
तविषयं चेदं। अन्यथा केवलजलेन शुद्धिः। शुद्धिरित्यनुवृत्तौ हारीतः अद्भिः काञ्चनराजतानां तद्गुणवर्ण
योगात्। स्नेहवैवर्ण्योपहतानामेव गोधूमकलायमाषगोमयचूर्णैर्मार्जनं गोरोचनादिभिः प्रक्षालनं। आम्ल

फलवल्कलैः तूलिकामुपधानानि पुष्परक्तांवराणि च शोधयित्वातपे किंचित्करैरुन्मार्जयेन्मुहुः पश्चात्तुवा
रिणा प्रोक्ष्य शुचीन्येवमुदाहरेत् तान्यप्यतिमलिष्टानि यथावत्परिशोधयेत् शातातपः कुसुंभकुंकुमारक्तास्त
थालालारसेनच प्रक्षालनेन शुध्यंति चांडालस्पर्शने तथा अंगिराः शौचं सहस्ररोमाणां वाय्वग्न्यर्केन्दुरश्मि
भिः रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकं नैव दुष्यति शयनासनयानानि रोमबद्धानि यानि च वस्त्राण्येतानि सर्वाणि संह
तानि प्रचक्षते सहस्ररोमाणामिति ऊर्णादिरोमनिर्मितानामित्यर्थः रोमबद्धानि कंबलादीनि संहतानि शयनादी
नि च तानि वाय्वादिभिः शुद्ध्यन्तीत्यर्थः उशनाः कौशेयानां गौरसर्षपकल्केन मृद्भिश्चान्येषां। ब्रह्मपुराणे।
प्रत्यहं क्षालयेद्वस्त्रं दैव्ये पित्र्ये च कर्मणि सर्वं विण्मूत्रशुक्रैस्तु दूषितं त्वमृदम्बुभिः। मृदम्बुभिः शुद्ध्यती
ति शेषः विष्णुः अत्यंतोपहतस्य यत् प्रक्षालितेन तन्न विरज्यते तेन च्छिन्द्यात् बृहस्पतिः वस्त्रवैदलचर्मा
देः शुद्धिः प्रक्षालनं स्मृतं अतिदुष्टस्य तन्मात्रं त्यजेच्छित्वा तु शोधयेत् यमः कृष्णाजिनानां बाले
श्ववालानां मृद्भिरंभसा गोमूत्रेणास्थिदन्तानां क्षौमाणां गौरसर्षपैः बालानां चामराणामित्यर्थः शंखः।
सिद्धार्थकानां कल्केन दन्तशृंगमयस्य च। गोवालैः फलपात्राणामस्थ्नां स्याच्छृंगवत्तथा फलपात्रा=

णप्रक्षालनपर्यग्निकरणैः शाकमूलफलानां भूस्यग्रहणे प्रक्षालनैरिक्षुकाण्डानां शमीधान्यवत् यत्तद्धवि
ष्याश्रपणमेव स्नेहानां पुनः पाकः कृतलवणानां पुष्कलादिभिः स्पृष्टानां भूस्यानां तृणकाष्ठानामादिस्यदर्शे
नाच्छेदो चदन्तानां दन्तनिर्मितानां क्रयो पात्त्रानां व्रीहियवादीनां शमीधान्यानां मुद्गादीनां शिंबिप्रभवानां फली
कृतानां तण्डुलानां अवहननं कंडनं उत्पवनं प्रस्फोटनं शूर्पेण निस्तुषीकरणं पर्यग्निकरणं तदुपरि अग्निभ्रा
मणमित्यर्थः शुद्धिरित्यनुवृत्तौ विष्णुः गुडादीनामिक्षुविकाराणां प्रभूतानां वाय्वग्निदानेन सर्वलवणानां
च तथा द्रव्यवत् कृतशौचानां देवतार्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन असिद्धान्नस्य यावन्मात्रमुपहतं तावन्मात्रं प
रित्यज्य शेषस्य कंडनक्षालनेन कुर्यात् । देवतार्चा देवप्रतिमा तस्या अस्पृश्यादिस्पृष्टायाः कृतप्रकृतिद्रव्यस्य
ताम्रादेः यथोक्तं शौचं कृत्वा पुनः प्रतिष्ठापनेन शुद्धिः पूजार्हत्वमित्यर्थः अतिमलिनानुवृत्तौ देवलः सर्वद्र=
व्याणां पक्वानां लवणस्य गुडस्य च नान्यच्छेदो च परित्यागाद् शुद्धानामिति स्थितिः । तोयाभावे परस्पर्शे भूमिसंवे
शनेपि च कुंडिकायाः परित्यागे दहनं चापदि स्मृतं । कुंडिका कमंडलुः । तस्याश्च तोयहीनाया अशुचिस्पृष्टाया
अशुद्धभूमिधृतायाश्च परित्यागः । कुंडिकान्तरालाभे दग्ध्वा ग्राह्या । तथा द्रव्याणामवशिष्टानां तोयाग्निभ्यां विशो

तं अत्यंतोपहतं सर्वं लोहभांडमग्नौ प्रतप्तं शुद्ध्येत् मणिमयमश्ममयमब्जमयं च सप्तरात्रं महीनिखनेन दंतशृंगो
स्थिमयं च तक्षणेन दारवमृण्मयं च जह्यात् अत्यंतोपहतस्य वस्त्रस्य यत् प्रक्षालितं सत् न विरज्येत तच्छिन्द्या
त् लोहभाण्डं सुवर्णाद्यष्टधातुमयभाजनमिति रत्नाकरः सुरा गौडी पैष्टी माध्वी त्रिविधा तदितरं मद्यं शारीराणि मः
लानि द्वादशविधानि वसादीनि बौधायनः अत्रैजसानामत्यंतोपहतानां च त्यागः एष च त्यागो विष्णूक्तमणिमया
दिभाजनवर्जम् शंखः मद्यैर्मूत्रपुरीषैश्च श्लेष्मपूयाऽश्रुशोणितैः संस्पृष्टं नैव शुद्ध्येत पुनः पाकेन मृण्मयं ए
तैरेव तथा स्पृष्टं ताम्रसौवर्णराजतम् शुद्ध्यत्यावर्तितं पश्चादन्यथा केवलांभसा । अत्र चात्तैजसे व्यवस्था प्रथम
मेव दर्शिता द्रव्यशुद्धिप्रकरणे। देवलः दूषितं वर्जितं दुष्टं कश्मलं चेति लिंगिनाम् चतुर्विधममेध्यं च सर्वं व्याख्या
स्यते पुनः लिङ्गिनामाश्रमिणामित्यर्थः शुच्यप्यशुचिसंस्पृष्टं द्रव्यं दूषितमुच्यते अभक्ष्यभोज्यपेया निवर्जितानीह
वक्ष्यते। स्यकः पतितचाण्डालौ ग्रामकुक्कुटशूकरौ श्वा च नित्यं विवर्ज्याः स्युः षडेत धर्मतः समाः। सव्रणः सूतकी
सूती मत्तोन्मत्तरजस्वलाः मृतबंधुरशुद्धश्च वर्ज्या न्यष्टे स्वकालतः। सूती प्रसूतिका अशुद्धः पुरीषादिना। स्वेदा
श्रुविदंवः फेनो निरस्तन्नखलोम च आ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

पिपीलिकाः आमिषामेध्यसेवी च नैते कीटा विपत्तये आमिषामेध्यसेवी। सटिन। मांसोद्भवः कीटः एते कीटा विपत्ती
ये अन्नदोषाय न भवंतीत्यर्थः शुद्धिस्तु भस्मादिनैवेति भावः शातातपः केशकीटगवाघ्रातं वायसोपहतं च यत्
क्लीबाभिशस्तपतितैः सूतिकोदक्यनास्तिकैः दृष्टं वा स्याद्यदन्नं तु न स्य निष्कृतिरुच्यते अभ्युक्ष्य किंचिदुद्धृ=
त्य भुंजीताप्यविशंकितः भस्मना चापि संस्पृश्य संस्पृश्योदुदकेन वा। सुवर्णरजताभ्यां वा भोज्यं घ्रातमजेन वा तथा
श्वशूकरखरोष्ट्रैश्च परालीढं तु जंतुभिः अग्रं विहाय तत्पश्चात्संस्पृश्यमथाग्निना छागघ्रातं ततः शुद्धं स्याद्द
मजलसंयुतं तथा घृतं तु पायसं क्षीरं तथैवेक्षुरसोद्भवं शूद्रभांडगतं तक्रं तथा मधु न दुष्यति पायसं पयोविका
रो दध्यादीनि रत्नाकरः कल्पतरुप्रभृतयोप्येवम् एवं च कटुपक्वं स्नेह पक्वं पायसं दधि सक्तवः एतान्या=
शूद्रान्नभुजो भोज्यानि मनुरब्रवीत् कटुपक्वानि तैलेन पायसं दधि सक्तवः द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृता
न्यपीति हारीतकूर्मपुराणयोरपि वाक्ययोः पायसपदं दध्नीतराद्यामिस्रादिपयोविकारपरं बौधायनः ख
केशलोमनखास्थिपुरीषाणि दृष्ट्वा तं देशपिंडानुद्धृत्य अद्भिरभ्युक्ष्य भस्मनावकीर्य पुनरपि प्रोक्ष्य वाचा प्रश
स्तमुपभुंजीत सिद्धहविषां महतां श्ववायसप्रभृत्युपहतानां तद्देशपिंडमुद्धृत्य। पवमानः सुवर्चस इत्येतेः

वस्त्रस्य दर्शयेत् अन्नेच द्रोणः षोडशप्रस्थाः वस्त्रः छागः। बृहस्पतिः तीर्थे विवाहे यात्रायां संग्रामे देशविप्लवे।
नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यति आपद्यपि च कष्टायां भये पीडने सदा मातापित्रोर्गुरोश्चैव निर्देशाच्च
तेनात्तथा आममांसं घृतं क्षौद्रं स्नेहाश्च फलसंभवाः म्लेच्छ भांडगता दुष्या निष्क्रांताः शुचयः स्मृताः शातातपः
गोकुले कंदुशालायां तैलयंत्रेक्षुयंत्रयोः अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च अमीमांस्यानि शौचाशौच भा
मितयानविचारणीयानीत्यर्थः बालः पंचवर्षाभ्यंतरवयस्कः अथ भूमिशुद्धिः तत्र देवलः पंचधा वा चतुर्धा वा
भूरमेध्याविशुद्ध्यति दुष्टा द्विधा त्रिधा वापि शोध्यते मलिनैकधा दहनं खननं भूमेरुपलेपन वापनम् पर्जन्य
वर्षणं चेति शौचं पंचविधं स्मृतं अयमर्थः भूमिस्तावत् त्रिधा अपवित्रा भवति अमेध्याद्दुष्टा मलिना चेति। तत्रा
मेध्यायाद्दहनादिभिः पंचभिश्चतुर्भिर्वा शुद्धिः। दुष्टायाः दहनादिभिस्त्रिभिः खननलेपनाभ्यां वा द्वाभ्यां म
लिनायाः। एकधा उपलेपनेन शुद्धिः। वापनं मृदंतरेण पूरणं तासु अमेध्यामाह प्रसूते गर्भिणी यत्र म्रियते
यत्र मानुषः चांडालैरुषितं यत्र यत्र विन्यस्यते शवः विण्मूत्रोपहतं यच्च कुणपो यत्र दृश्यते एवं कश्मलं भूमि ष्टा
भूरमेध्येति लक्ष्यते। दुष्टामाह कृमिकीटपदक्षेपैर्दूषिता मेदिनी यदि। द्रप्सा यकर्षणैः क्लिष्टैर्वातैर्वा दुष्टतां व्र

पयेद्बुधः ब्राह्मणैर्मन्त्रपूतैश्च हिरण्यकुशवारिणा सर्वमभ्युक्षयेद्देशमनन्तं शुद्ध्यत्यसंशयं यमः ब्राह्मणावस
थे भूमिर्देवागारे तथैव च मेध्यां चैव सदा मन्ये द्रगवां गोष्ठे तथैव च एतेषु या भूमिस्तां मेध्यां मन्ये द्विजर्षयः अ
नुपहतविषयं चैतत् ब्रह्मपुराणे देवानां प्रतिमाश्चापि वेश्मान्यायतनानि च। बाह्यमाभ्यन्तरं शल्यं भूमेरुद्ध
त्य शास्त्रवत् ततस्तोयेन गोभिश्च दहोल्लेखनमार्जनैः। शोधनीया च मन्त्रैश्च सकलैः पञ्चभिश्च भूः उद्धृत्य मृत्तिकाह्ला
व्यापवित्रेण जलेन च। ग्रामाद्दशगुणं त्यक्त्वा नगराच्च चतुर्गुणम्। भूमिः सर्वत्र मेध्या स्यात् यत्र लेपो न दृश्यते
मरीचिः गृहेष्वजातिसंवेशे। शुचिः स्यादवलेपनात् संवासो यदि जायेत दाहतापौ विनिर्दिशेत् अजातिश्चा
ण्डालः संवेशः प्रवेशः। संवासोऽवस्थितिः। याज्ञवल्क्यः रथ्याकर्दमतोयानि स्पृष्टान्यन्त्यश्ववायसैः मारुतार्कें
ण शुद्ध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च अन्त्यश्चाण्डालः तथा पन्थानश्च विशुद्ध्यन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः निर्लेपविषय
मेतत् बौधायनः अनेकाद्भुतोत्कृष्टशिले भूमिसमे इष्टकाश्च संकीर्णीभूताः॥ संकीर्णीभूताः परस्परं संबद्धा इत्य
र्थः पाराशरः रथ्याकर्दमतोयानि नावः पन्थास्तृणानि च स्पर्शनान्न प्रदुष्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च अपो
दकशुद्धिः मनुः आपः शुद्धा भूमिगता वितृष्णा यत्र गोर्भवेत् अव्याप्ताश्चेदमेध्येन गन्धवर्णरसान्विताः। विष्णुः

ष्ठानुलेपितं अद्भिः शुद्ध्यतितत्सर्वमपां शुद्धिः कथं भवेत् सूर्येन्दुरश्मिपातेन मारुतस्पर्शनेन च गवां मूत्रपुरीषे
णाशुद्ध्यन्त्यापइतिस्थितिः उशनाः नद्यः कूपतडागानि सरांसि सरितस्तथा असंहृताऽन्यदोषाणि मनुः स्वा
यंभुवोब्रवीत् सरितः सरणशीलानिर्झररूपाः असंहृतानि अस्पृश्यस्पृष्टान्यपीत्यर्थ इति कल्पतरुः वि
ष्णुः मृतपंचनखात्कूपादत्यंतोपहतात्तथा अपः समुद्धरेत्सर्वाः शेषं शास्त्रेण शोधयेत् वन्हिप्रज्वालनं कृत्वा
कूपे पक्वेष्टकाचिते पंचगव्यं न्यसेत्पश्चान्नवंतोयं समुद्धरेत् जलाशयेषु चान्येषु स्थावरेषु वसुंधरे कूपवत्कथिता
शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम् अत्रात्यंतोपहतत्वं पुरीषादिना अतिव्याप्तत्वं न तु पारिभाषिकमत्यंतोपहतत्वं तत्र श
रीरमलमात्रस्य ग्रहणे अश्रुपातादावपि इयं शुद्धिः स्यात्तथा चातिप्रसंगः आपस्तंबेन च सकृन्मूत्राद्युपघा
ते शुद्ध्यंतरकथनाच्च तथा चापस्तंबः उपानत्म्लेच्छविण्मूत्रस्त्रीरजोमद्यमेव च एभिस्तु दूषिते कूपे कुम्भा
नां षष्टिमुद्धरेत् कुंभानां जलपूर्णानामित्यर्थः बृहस्पतिः श्वभिः श्वपाकचाण्डालैर्दूषितेषु विशोधनं
उद्धरेद्दुदकं सर्वं मार्जनं परिशोधनम् श्वपाकश्चण्डालविशेषः तथा वापीकूपतडागेषु दूषितेषु विशोध
नम् घटानां शतमुद्धृत्य पंचगव्यं ततः क्षिपेत् वापी सोपानयुक्तः कूपः एवं च यत्र घटशतोद्धरणेनैवस

धारयेत्तनगंधान्सेवेत् हारीतः भूमौकाष्टमायसेपाणौमृण्मयेचाश्नीयात् अत्रमिताक्षराकारः दैवेकर्मणि पि
त्र्येचपंचमेशुद्धिमाप्नुयात् इत्यत्रपंचमइतिरजोनिवृत्तिकालोपलक्षणं। पंचमदिनात्पूर्वंरजोनिवृत्तावपिनशु
द्धिर्दैवेपित्र्येचकर्मणि यदातुरजोदर्शनदिनादारभ्यपुनःसप्तदशदिनाभ्यंतरेरजःसंभवस्तदा अशुचित्वं
नास्त्येव अष्टादशदिनेरजःसंभवेत्वेकाहाच्छुद्धिः एकोनविंशेद्व्यहात् ततउत्तरेषुत्र्यहाच्छुद्धिः तथाचाः
त्रिः रजस्वलायदिस्नातापुनरेवरजस्वला अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यते एकोनविंशतेरर्वागेकाहं
स्यात्तेनाद्व्यहं विंशात्प्रभृत्युत्तरेषुत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् यत्तु। चतुर्दशदिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतइतिस्मृत्यंत
रंतत्रस्नानप्रभृतित्वमभिप्रेतमंतानविरोधः अयंचाशुचित्व निषेधोयस्याविंशतिदिनोत्तरकालमेवप्रचुररजो
दर्शनंतद्विषयंयस्याःप्रौढयौवनायाः प्रागेवाष्टादशदिनात्प्राचुर्येणरजोनिर्गमस्तस्यास्त्रिरात्रमेवाशौचम
पाराशरःस्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयदिरजस्वला पात्रान्तरेणतोयेनस्नानंकृत्वाव्रतंचरेत् व्रतंरजस्वलानिय
मंचरेदित्यर्थः। सिक्तगात्राभवेदद्भिःसांगोपांगाकथंचन नवस्त्रपीडनंकुर्यात् नान्यद्वासश्चधारयेत् उशनाः
ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुताकथंतस्या भवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणा। चतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशे

णीतुया पंचरात्रंनिराहारापंचगव्येनशुद्ध्यतिरजस्वलातुसंस्पृष्टा शूद्रयाब्राह्मणीतुया षड्रात्रेणविशुद्धिः स्याद्ब्राह्म
ण्याः कामचारतः अज्ञानतश्चरेदर्द्धं ब्राह्मणीसर्वस्पर्शने अत्रयथारजस्वलायाब्राह्मण्यारजस्वलाब्राह्मणीस्पर्शेउप
वासः पंचगव्यंच तथा क्षत्रियावैश्याशूद्राणांरजस्वलानांस्वस्वजातीयरजस्वलास्पर्शेउपवासः पंचगव्यंच यथा
ब्राह्मण्याःक्षत्रियास्पर्शेत्रिरात्रमेवंक्षत्रियायावैश्यस्पर्शेवैश्यायाश्चशूद्रास्पर्शेत्रिरात्रमेव तदुक्तंरजस्वलाय
दानारी अन्योन्यमुपसंस्पृशेत् सवर्णेपंचगव्येनत्रिरात्रमसवर्णके पंचगव्येनउपवाससहितेनइत्यर्थः हीनवः
र्णायास्तूत्तमवर्णरजस्वलास्पर्शेस्नानमात्रम् तथाचबृहस्पतिः अधिकवर्णारजस्वलास्पृष्टास्ताता श्चीयादिनि
एवंच क्षत्रियायारजस्वलायाः शूद्रास्पर्शेपंचरात्रमित्यूहनीयं सर्वत्रचोपवासासामर्थ्ये अफालकृष्टनीवारा
दिप्रवर्त्तनं यत्तुमार्कण्डेयेनोक्तं उदक्यातुसवर्णास्त्रीस्पृष्टाचेत्स्यादुदक्यया तस्मिन्नेवाहनिस्नाताशुद्धिमाप्नो
त्यसंशयं तत्स्नानात्पूर्वंचतुर्थदिनस्पर्शविषयं यदितूच्छिष्टारजस्वलाउच्छिष्टरजस्वलयास्पृश्यते तत्रांगिराः
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टाकदाचित्स्त्रीरजस्वला पूर्वोक्तंकृच्छ्रंप्रकुर्वीत शूद्रादानोपवासतः अत्रपूर्वशब्दस्त्रैवर्णि
कस्त्रियमाह तेनायमर्थः ब्राह्मण्यादीनामुच्छिष्टानांरजस्वलानामुच्छिष्टसजातीयरजस्वलास्पर्शेकृच्छ्रं प्रा

त्यंद्वादशाहसाध्यं पूर्वप्रकरणशेषे कथितं एतच्च कामतो भुक्तोच्छिष्टाभ्यासविषयं अशितं भुक्तोच्छिष्टस्तेना चोत्त
श्चांडालैः श्वपचेन वा प्रमादात्स्पर्शनं गच्छेत्तस्य कुर्याद्विशोधनं गायत्र्यष्टसहस्राणि द्रुपदां वा शतं जपेत् त्रि=
रात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति श्वपचः टोक इति प्रसिद्धः इदमकामतो भुक्तोच्छिष्टविषयं आपस्त
म्बः चांडालेन तु संस्पृष्टो विशेषाच्च स तु द्विजोत्तमः उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुध्यति इदमकामतोऽधउ=
च्छिष्टविषयं सर्वं चेदं रजस्वलास्पर्शे कुक्कुटादिभिश्च नाभेरूर्ध्वस्पर्शे समानं विज्ञेयं नाभेरधः कुक्कुटादिभिः
स्पर्शे उच्छिष्टस्य स्नानमात्रं। तथा च कुक्कुटादीनुपक्रम्याङ्गिराः ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदंगमुपहन्यते तत्र
स्नानमधस्तात्तु क्षालनेनैव तच्छुचिः अत्रानुच्छिष्टस्य नाभ्यधः कुक्कुटादिस्पर्शे आचमनविधानादुच्छि
ष्टस्य स्नानमेवायाति उच्छिष्टस्य मदिरास्पर्शे वृद्धमनुः जान्वधः स्नानमात्रं स्यादानाभेरेकरात्रकं। नाभेरू
र्ध्वं त्रिरात्रं स्यान्मदिरास्पर्शने विधिः। हारीतः उच्छिष्टस्तु स्पृशेद्विप्रश्चांडालान्नं कथंचन उद्धोच्छिष्ट=
स्तु संस्पृष्टो द्विजः सांतपनं चरेत् अधोच्छिष्टो यदा तु स्यात्सप्रायश्चित्तं भवेदिदं त्रिरात्रमुपवासः स्यात्पंचगा=
व्येन शुद्ध्यति सांतपनं तु प्रथमदिने पंचगव्यमात्रपानं द्वितीयदिने उपवासः तथा च याज्ञवल्क्यः कुशोदकं

द्विजोमोहादाचामेत् प्रयत्नोपिसन् एतैः स्पृष्टोद्विजोच्छिष्टएकरात्रंपयः पिबेत् तैरुच्छिष्टैस्त्रिरात्रंस्या
त् घृतेप्राश्यविशुध्यति।पयोऽत्रजलं। सर्वत्रचात्रउभयोरप्युच्छिष्टयोः स्पर्शेद्विगुणंद्रष्टव्यं तथाचस्मृत्य
तिः उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पर्शः कदाचिदुपजायते वर्णानांनुसजातीनामुपस्पृश्यततः शुचिः उच्छिष्टस्यउच्छि
ष्टसंस्पर्शइत्यर्थः इदंचाकामतःस्पर्शविषयं। कदाचिदितिवचनात् कामतःस्पर्शे आपस्तम्बः विप्राविप्रेण
संस्पृष्टउच्छिष्टेनकदाचन स्नायात्तेनविशुद्धिः स्यादापस्तंबोब्रवीदिदं क्षत्रियेणयदास्पृष्टउच्छिष्टस्तुकथंच
न स्नानंजपस्तुत्रैकाल्यंदिनस्यान्तेघृतंपिबेत् एवमेववैश्यस्पर्शेसर्वत्रद्वयोरपिउच्छिष्टत्वंज्ञेयं तथाउच्छि
ष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुनाशूद्रेणवैद्विजः उपोष्यरजनीमेकांपंचगव्येनशुद्ध्यति उच्छिष्टेनशूद्रेणउच्छिष्टस्पर्श
इत्यर्थः तथा तैलाभ्यक्तस्त्वनाचान्तः श्मश्रुकर्मणिमैथुने मूत्रोच्चारंयदाकुर्यादहोरात्रेणशुद्ध्यति उच्छिष्ट
स्पर्श्वकाकादिविष्ठास्पर्शेस्नानशुद्धिप्रकरणेएवशुद्धिरुक्ता चांडालादिस्पर्शेअकृतस्नानस्यशयनेदोषमाह
यमः चांडालैः श्वपचैः स्पृष्टोनिशिस्नानंसमाचरेत् नवसेत्सदनंरात्रौसद्यःस्नानेनशुध्यति अथतत्रवसेद्रात्रा
वज्ञानादविचक्षणः नदातस्यतुतत्पापंशतधापरिवर्तते अथस्वभावशुद्धाः तत्रमनुः नित्यंशुद्धः कारुहस्तः

भाः शुकाः। अजो हस्ती रणे छन्नं रश्मयश्चेन्दुसूर्ययोः। शुचिरग्निरजो वायुरापो दधि घृतं पयः सर्वाण्येतानि:
शुद्धानि स्पर्शे मेध्यानि नित्यशः। यस्मादेतानि शुद्धानि तस्मादशुचिस्पर्शे मेध्यानि छायात्तु चांडालादन्यस्य मे
ध्या तथा च ब्रह्मपुराणे चांडालपतितच्छायास्पर्शे दुष्टान्तु भवेत् सुमन्तुः घृतघटफलागाराणामभोज्यान्नानाम्
दोषः। अभोज्यान्नानामपि घृतघटादयो न दुष्टा इत्यर्थः बैधायनः अदुष्टाः संतता धारा वातोद्धूताश्च रेणवः आ
कराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुराकरं। शातातपः रेणवः शुचयः सर्वे वायुना समुदीरिताः अन्यत्र रासभाजा
विश्वसमूहनिवाससां समूहनिर्मार्जनी। देवलः गोशकृच्छुद्धदेशस्थं श्मशानात्तु दृतं शिवम् अजाश्वामृद्भवे:
च्छुद्धा शुक्रविण्मूत्रवर्जिता गोमयं शुद्धदेशस्थं शुचि। श्मशानात्तु दृतं शुचि। तेन श्मशानस्थितेन न शुचि तेनेश्म
शानस्थितं यावद्धवनितावदेवाशुचीत्यर्थः यमः पृष्ठतो गौर्गजः स्कन्धे सर्वतोऽश्वः शुचिस्तथा नृणां मूत्रपुरीषे
च अमेध्यमलमेव च। गोपुरीषं च मूत्रं च नित्यं मेध्यमिति स्थितिः शंखः शुद्धं नदीगतं तोयं सर्व एव तथाकराः
मुखवर्ज्या च गौः शुद्धा मार्जारः क्रमणे शुचिः देवलः अकश्मलैः समिद्धाग्निर्दुर्मनुष्यैरदूषितः सर्वेषामप्य
शौचानां समर्थः शोधनाय सः कश्मलेन रहितैः मूर्च्छारहितैरित्यर्थः समिद्धः प्रज्वालितः कश्मलं च देवलेन

तत्पवित्रमितिस्थितिः अनुक्तशुध्यंतरे मनुः त्रीणिदेवाःपवित्राणिब्राह्मणानामकल्पयन् अदृष्टमद्भिर्निर्णिक्तंय
च्चवाचाप्रशस्यते। अदृष्टमपवित्रंतयास्वयमज्ञातं। निर्णिक्तंप्रक्षालितं ब्राह्मणानामितिचातुर्वर्ण्योपलक्षणार्थमः
बलात्कारोपभुक्तायाचोरहस्तगतापिवास्वयंविप्रतिपन्नावा अथवाविप्रमादिता अत्यंतदूषितापिस्त्रीनप
त्यागमर्हति। सर्वेषान्निष्कृतिः प्रोक्तानारीणांतुविशेषतः। एतत्समानविषयमेव। नस्त्रीदुष्यतिजारेणेतिवा
कं निष्कृतिःप्रायश्चित्तं। प्रायश्चित्त — मेवदर्शयति। स्त्रियःपवित्रमतुलंनैतादुष्यंतिकर्हिचित्। मासिमा
सिरजस्तासांदुष्कृतान्यपिकर्षति। सोमःशौचंददौतासांगंधर्वाश्चशुभांगिरं। पावकःसर्वमेध्यत्वंनित्यंमे
ध्याहियोषितः। याज्ञवल्क्यः व्यभिचारादृतौशुद्धिर्गर्भेत्यागोविधीयते भर्तृगर्भवधेतासांतथामहतिपातके
अस्यार्थःस्त्रीणामृतौप्रवृत्तेसति पूर्वकृताद्व्यभिचाराच्छुद्धिर्भवति। व्यभिचारेणयदिगर्भोत्पन्नस्तदाऽस्याःस्त्रि
यःत्यागएवविधेयः। भर्तृबधेगर्भबधेमहापातकेचतस्यास्त्यागः। तथा। स्वच्छंदगाहि यानारीतस्यास्त्यागोवि
धीयते नचैवस्त्रीबधंकुर्यान्नचैवांगविकर्तनम् वसिष्ठःचतस्रस्तुपरित्याज्याःशिष्यगागुरुगाचया पतिघ्नीच
विशेषेणजुंगितोपगताचया। जुंगितोनिंदितःशूद्रादिः। हारीतःगर्भघ्नीअधोवर्णगाशिष्यसुतगामिनीपापव्य

शौचनियमास्ततस्तेषां विशेषतः। शुद्धिरुक्ता ततोऽशौचसंकरे शुद्धिरीरिता। विदेशस्थार्भकस्त्रीणां मरणे गर्भसं
स्रवे। शुद्धिर्मृत्युविशेषे च सासपिंडेष्वनंतरं। निर्हारादावथाशुद्धिरशुद्धिरहितास्तथा अधिकारिविवेको
थानधिकारिनिरूपणं जलाद्यनर्हकथनं पुत्राणां लक्षणं तथा सपिंडानामिह ततो लक्षणं परिकीर्त्तितं। दे
हशुद्धिः क्षालनादिशुद्धिरत्रार्थकीर्तिता स्नानशुद्धिस्तैजसादिद्रव्यशुद्धिरनंतरं। पक्वान्नशुद्धिर्भूशुद्धिः शुद्धिर
न्नोदकस्य च। ततो रजस्वलाशुद्धिरुच्छिष्टस्पर्शनेन तथा। स्वभावशुद्धिश्च तथा क्रमेणाऽत्र प्रकीर्त्तिताः॥ ८ ॥
इति महामहोपाध्यायलक्ष्मीधरात्मजमहामहोपाध्यायश्रीहलधरानुजजनमश्रीरुद्रधरकृतः शुद्धिविवे=
कः समाप्तः॥ श्रीशुभं संवत् १९४० ॥ फागुनकृष्ण २ ॥